

يعقوب خوجه

تركستان چيه تيل قاعدهسى
(صرف)

الطائف المملكة العربية السعودية

١٤٠٥ هـ شوال

١٩٨٥ م يونيه

ترکستانا نچه تپیل غه کپره کلیک حرف لهر
 عربچه الفبا نی بیلگه نله ریگزا وچون تکرار یا زما ققا حاجت توشمه دی .
 فقط، عرب الفبا سنده کی ترکستان تیلیغه موافق توشما گان ۸ حرف نی آیرم
 کورسه تما غم لازمدور . اوله توبه ندا کی لهر .

" ث " " ذ " " ص " " ض " " ط " " ظ " " ع " " ح " " حرفله ری -

ترکستان تیلی غه توشمه سه هم ، تیلیمیزدا ایشله ب تورگان عرب چه سوزله ری
 یا زما ققا کپره ک بولغا نلیگیدین اوزا ورنیدا قالدور وپ فائده لانما غیمز نی -
 اورونلق دپ حسابله دیم . ترکستان الفبای عرب حرفی اساسندا بولسون یاکی
 روس حرفی ، لاتن حرفله ری اساسندا بولسون ، بؤکوندنه سوزله پ تورغان سوزله ری

يىمىزنىڭ غەربچە، فارىسچە، ئاراشقا، سۆزلەشكە، ئىلمىي قانۇنلارنى بۇزۇپ يازماقدا دورۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادىباتىمىزغا قاتناشماي يادىمىزدا بولغان ئاجىبى سۆزلەرنى توغرى - ئىلمىي - ئاساسدا قوللانماغىمىز، ئادىبىي ئۆستۈنلۈكىمىزنى

ساقلاپ قىلىشقا تەلۈك بېرىپ تۇرماقدا.

تىركىستان تىلىداكى سۆزلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇپ كۆزدا تۇتۇپ ۱۴ خىلنى بەئزى ئىشقا ئاشۇرۇپ بېرىشقا، توغرى ئوقۇلغاندا، توغرى ئوقۇلغانغا ئوخشاشمىغان بىلەن تۈزۈلدى. دىئالىكتىك ئۇسۇل بىلەن چۈشەندۈرۈش. دىئالىكتىك ئۇسۇل بىلەن چۈشەندۈرۈش. دىئالىكتىك ئۇسۇل بىلەن چۈشەندۈرۈش. دىئالىكتىك ئۇسۇل بىلەن چۈشەندۈرۈش.

۱ - درس «ترکستانچه» اورون توتقان حرفلەر .

- پ شکلندا باشدا ، اورتادا ، اشته كدا ايشله تيلگه ي . = ۱
- پچ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۲
- ژ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۳
- گگ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۴
- ك " " " " " " " " " " " " " " " " = ۵
- او " " " " " " " " " " " " " " " " = ۶
- اؤؤ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۷
- اؤؤ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۸
- اؤؤ " " " " " " " " " " " " " " " " = ۹
- ي بي (اي) " " " " " " " " " " " " " " " " = ۱۰
- اي " " " " " " " " " " " " " " " " = ۱۱
- ه " " " " " " " " " " " " " " " " = ۱۲

۰. لاتنچه داكي ۰ صداسيني بېردى . اورتا ده بر حرفنى بېرگه له شترىب كېلگه ندا هم لاتنچه داكي صداسيني يوقا تماس .
 ۰ هه رقانداق حرف برله شىپ كېلسه يه نه صدان بوزولماس .

۰ لاتنچه داكي ۰ صداسيني بېره دى . اورتا دا يا زلغاندا بېرگه كېلگه ن حرفنى هم ۰ صداسي بېله ن اوقوتتور .

۰ لاتنچه داكي ۰ صداسيني بېره دى . اورتا دا بېرگه يا زلغاندا - حرف بولگه ن حالدا هم ۰ ، صداسي بوزولماس .

۰ ي بي (اي) لاتنچه داكي ۰- ن صداسيني چىقارور . باشدا يا زلغاندا
 (۱) بېله ن قوشولوپ يا زلغاندا ك ، اورتا دا هم كېره كليك -
 حرف نى قوشوپ يا زلغان ي . صداسى " ۰ " ، بولوپ سا قلاپ قالدور .
 اي لاتنچه داكي ۰ حرفى صداسيني چقارور . باشدا (۱) حرفى -
 " قوشولوپ يا زلغاندا ك اورتا دا هم يا ندا شىپ كېلگه ن حرف
 " ۰ صداسيني تاشپ كېله دور .

۰ شكلىندا يا زىلب لاتنچه داكي ۰ عرىچه داكي فتحه (زېر) صداسينى بېره دى . شرقى تركستاندا قوللانما قده بولغان (شه) و نىنى بېرى

بېره دى .

۱۳ = و ۋ ۋ لاتىنچە داكى ۲ صداسى بىلەن انگلېزچە داكى ۱۲ دەك اۋن —
بېرەدى . تركستانچە دا كۆپراق اورتە دا ايشلەيدى .

۱۴ = ب ي باشى دا بىر حرفغە ياندا شىب كېلەدى . لاتىنچە داكى ۱۰-۱۱ نىڭ
صداسىنى چقارش بىلەن ، تركستان تىلىدا مېمما ورون تۇتادى .
كۆرۈنىشى (ي) خرفىنىڭ مېمما قالدۇرۇلغان شىكلندا كۆرۈن —
گەن بىلەن شول اۋننى چقارب سوزلەگۈچى خىلقلەر بىز ، تركستا
نلىكلەرغىنە بولسەك كېرەك . مىثالا: (قىلدى) يازگەن بىمىز دا ،
ايككى حال بىلەن — اورتە دا ايتەكدا كۆرۈنماقدا . اگر ۳۳
عرب قاعدەسىغە اساسلان بىزلسە (قىلد) يازغان حالدا ايك
كى زىر بىرسكون ياردىمى بىلەن بىزاقونغان دەك (قىلدى) اقو
يىدۇر . بۇ حالدا عرب املا سنداكى " زبېر ، محرکاتى بىزنىڭ طلبى
مىزغە اۋىغون جواب بېرگەن دا ھەم املا مىزغە اۋىغون كېلماگا
نى اۋچۇن اۋزىمىزگە خاص اجتھاد قىلماققا كرىشىدىك .

شونىڭ بىلەن تركستانچە حرفلىرىنى اۋزگەندىك . اېنىدى بۇ حرفلەر بىلەن
سۆزلەر ياز بىتجىر بە قىلماققا فرصت تاپىدىك .

درس = ۲ = پ ۋ پ .

تاپ . تاپىدىم . آپا تاپىدىم . پاك - پاكستان . تېپىپە .

اىپەك . پاختا . اىپ . توپ . توپچى . اىپەك يولى تركستاندۇر .

تاپشماق : " تېپىدىم تېرەككە چقىدىم . آتالەرسۆزى : اىپنى بىشى ايشلە
سە ، اىپەك دەن اۋتەر . ثبابة العاجزىن مۇنداغ يازگەن :

" اىپەك توندىن اۋتەر كۆپ ايشلەگەن شال ، ،

درس = ۲ = چ چ چ

آچماق . آچ . كەتتە - كىچىك . آچ قارىنغە اچچىق چاي (آتالەرسۆزى)

آچ آدمنى تويغوزگۈچى " سخى " ، دىيىلسە ، توققا آش بېرگان سخى بولماس .

ساچ . ساچماق . ساچىلدى . چرايلىق تون پىچىلدى .

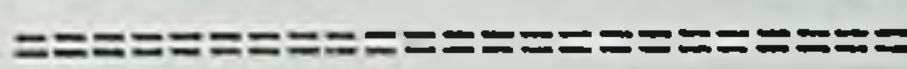
حكمتلىك سۆز : ساچنىڭ آقارغانى عمرنىڭ يوقالغانى (ساچكگە باق)

ياماندىن قاچىپ قوتۇل . قاچدى . قاچادى . قاچ . قاچماق .

قاچىرم سۆز ، اۈزىڭنى تۈز . كېچە كۈندۈز تىنچىمەگەن - بېچارە .

تاپشۇرۇقلار : پ چ حرفلەرى قاتناشقان سۆزلەرنى يازىپ كۆرۈڭ .

درس = ۴ = گ گ گ

گەپ گۈزەل . كۈنگۈل چىگىك - قاش تۈگۈك . گلزاردا گۈل كۆپ .

گۈزەل دەن گۈزەل چىقسا ، گۈزەل نىڭ رەنگى اۈزگەرۈر . يامانگە بويۇن

اپگمەك مردلىك غە كرماس . بىلىمىزنى اوزبېشىمچە قويماق ، بىلىمگە باش

اپگمەگەن - بېباشلىك دۈر . " بىلىمىزگە باش اپگش اۈزباشىگە تاش تېگش دۈر .

.. بختىدا قاراچىگمەك كۈنلەردا پېشىلماسمو؟ " (فتحى شعرى)

= 0 =

درس = 0 = ش ش ك (ك)

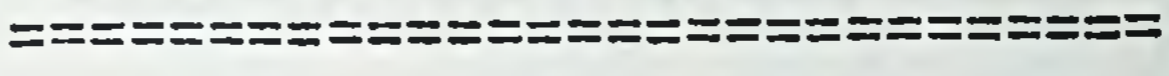
بو حرف ھەر وقت بىر حرفدىن كېيىن كېلەدى . آك ، آكلەدى ، آكلەيدى ، آكلماق .
 تاك وقتىدا تىكلەپ - آكلەدى . تىكلەدى ، تىكلەيدى ، تىكلە (تىكلماق) .
 فعللەرنىڭ تۈزۈلۈشى : كېلىك ، كېتىك ، بارىك ، سۆزلەك ، يېك - ايچك ،
 اولتۇرىك ، يازك ، وقۇك ، كىتابنى قولغە آلىك ، كۆرىك ، تۇشۇنىك .
 وطننى اۇنۇتماك ، بىزنى اۇنۇتماك ، سوراغانلەرگە سلام ايتىك .
 تاپشۇرۇقلار : گ ، ك حرفلەرى قوشۇلغان اسم ياكى فعللەرنى يازىپ كۆرۈك .

درس = 6 = او (0) و . بو حرف تۈگەنچ دا كېيىن

كېلىمەگەندەك باش تاماندە . بىر حرفدىن كېلەدى .
 توققۇز - اون . اوتتۇز توقسان ، اورتاق ، اوغۇل ، قول ، قوزى ، اوت
 اسملەرىنى يازغانداكى (و) نىڭ آغزىدىن چىقىشىغە دقت قىلك .
 اورماندا اوق آتبا وينا ديك . قوينى قويچى باى بوغۇزلەدى . قوزىنى
 اويۇنغە قويۇپ بېرىدك . اوغۇلنى اوقۇشغە يوللەدك .
 يوللەدى (فعل ماضى) يوللەيدى (فعل مضارع) فعل امر (بوپروقىنى) يازك .
 تاپشۇرۇق : او (0) حرفى قوشۇلغان اسم وە فعللەرنى يازىپ كۆرۈك .

درس - ۷ - اۆزۈز (θ - θ̄)

ۆز • اۆزبىك • اۆزكەنت (اۆزكند) اۆزەك • بۆلەك • بۆز • بۆرى •
 بۆرتۈك (ورم) اۈرۈك بېرگەنگە - اۈردەك بېر • اۈچەشكەنگە - اۈچەشمە •
 اۈز اۈيىگەسىغمەگەن اۈزگەيىرگەسىغمەس • كۈزگەكۆپ كۈرۈنگەندەن كۈرۈن
 مەگەن يىخى • " اۈزۈگگەباق - اۈزگەنى قولى ، اۈزى اۈلگەن ھۆكۈزگە -
 كۈزىياشى تۆكۈلمەس • (سناق) كۈرۈلدى ، كۈرۈنەدى ، كۈرۈن • فعللەرىنى
 بېلگۈلەپ (ماضى ، مضارع ، امر لېكىنى) كۆرسەتتىك •

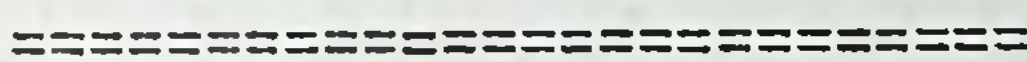
درس - ۸ - اۈزۈز (u)

اۈ - اۈنداغ • بۈل - مۈنداغ • بۈبۈلەر ، اۈ - اۈلەر • شۈل - شۈللەر •
 بۈرۈن (اسم) بولسە ، بۈرۈنراق ، فعل آتالور • اۈنەدى ، اۈنەيدى ، اۈناماق
 خلق سۆزلەرىدىن اۈلگە (نمونە) لەر : اوقۇغان - كشى - اۈقۇملىك بولۇر •
 اۈرۈش - اۈرۈشنى قوزغار • چالا ملاء دىن بۈزەر • تۈل خاتۇن تۈز تا تىماس •
 بۈرۈن قىچىشە قول تىنمەس • بۈرۈنراق كېلمەپسىز ھۆكۈز اۈرۈشنى كۆرمەپ
 سز • اۈزۈن يولغە - اۈزۈن تاياق (عصا)
 تاپشوق : اۈ (u) حرفى قاتناشقان اسملەر ، فعللەرنى يازپ كۆرۈك •

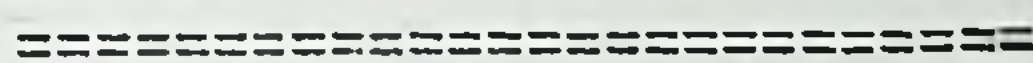
درس - ۹ - اۇ ز و (۷)

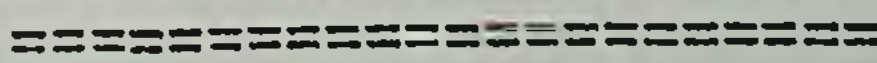
- كۈن - تۈن • تۈگۈن - تۈگۈنچاق • اوزاقلەر دەن يار اۋنى كېلماقدا •
- اۋزۇم - اۋزۇلدى • اۋنۇمى يىخى بولدى • يېراۋنۇملىك بولسا ، دەقان -
- كېۋىملىك بولۇر • تۈكلۈك (تۈينۈك شەكلىندە ھەم يازىلۇر) اصلدا تۈنلىك دۇر •
- اۋى نىڭ تۈنلۈكىدىن آي كۆرۈندى • قوشنى يورتىدەن ياۋ (كۆرۈندى) •
- خلق سوزى : تۈت يېگەنگە تۇماۋ (زكام) تۇماق كېگەنگە باش آغرىق تېگمەس •
- سېل نىڭ سۈيى لايقە بولسە ، كۈل نىڭ سۈيى لايقە لانۇر • باش بۇزۇق ، پىل بۇزۇق
- خلق قوشۇغى : كۆرۈنگەن اۋزۇن تاغلەر غرىبىلەر يولىن باغلەر ،
- يۇرتۇمگە باراي دېسەم • د شىمنلەر قورال تەڭلەر •
- تا پىشق : اۋ - ۷ - حرفى قوشۇلغان سۆزلەرنى يازىڭ •

درس - ۱۰ - اي ي ي (۸)

- ايشلەدى ، ايشلەيدى ، ايشلە • ايچىم ، ايچەسەن ، ايچىدىلەر •
- ايدىش ، اسسىق ، تىل ، تىش ، ايشلەمەك - اشتها آچار • ايشلەگەن كىشى •
- ايشچانلەر كۆپەيسە يۇرت آباد بولۇر • بىلىمىز كۆپەيسە ايش بۇزۇلۇر •
- بىلىمىزلەر يالقاۋ بولۇر ، ايشلە دېسە ايگىرەنۇر • بىلىمىز ، يالقاۋ - يىلقى •
- بىلىملىكنى تىلى دەن شىرت تامار • بىلىمىزنىڭ تىلىدىن فتنە - فسايچقار •
- تېخنىكا كۆپ ايشنى اېگەلەش بىلەن بىلىملىككە ايش كۆپەيدى • بىلىمىز
- لەر تاقە چىقىپ يىلقى باقماقە مجبور بولەدىلەر •
- تا پىشق : اي - ۸ - حرفى آراشقان سۆزلەرنى يازىڭ •

درس - ۱۱ - اېر - پې - يى (E)

- اېرتە - كېچ • يېمەك • اېكىن اېكدم • اېكدى ، اېكەدى ، اېك - اېكە
- اېكىن - اېككەن تېرەدى • بېكارىيا تەكەن تېكىن خور • اېركىن ، اېرتە •
- اېرتەك اېسىمدەن چىقتى • اېرتەكنىڭ اېتەگى اېرتەگە قالدى • كېلىنچەك •
- اېلەك تېشلماس دېمە - اېشاننى (اې) شەكلىدا يازما • اېرەپەرەتپەر •
- اېل باشى يىشى بولسە اېلەت يىشى ، اېل باشى اېپىز بولسە اېلى باخشى •
- انسانغە اېركىنلىك كېرەك • اېركىنلىككە يېرلىك بىلەن يېر كېرەك •
- تا پىشق : اې - E - حرفى قاتناشقان اسم ۋە فعللەرنى يازك •

درس - ۱۲ - ۵ ۵ ۵ (۵)

- بو حرف ، لاتىنچە داكى (۵) عربچە داكى فتحە (زبىر) صداسىنى بېرەدى •
- بىزگە ، بىز لەرغە ، بىلىم كېرەك ، تېكىنىكە كېرەك • تېنتەككە چەقە كېرەك •
- (چىتاي ادبىياتىدا (ا) نىڭ صداسى (۵) فتحە - زبىر صوتىنى چقارگەن
- اېدى • تركستاننىڭ بەئى سېندا (۵) شەكلىنى ايشلەتمەكەلەر •
- بۇنىڭ علمى اساسغە اۇيغۇن بولماغانىنى ، ش • سامى قاموسىدەن كۆرسەلەر
- علمى اساس لەرىنى تۈزەتكەن بولۇرا پىدىلەر •
- بۇ قاعدە تركستانچەگە خاص بولغانى اۇچۇن " عربچە ، دېگەننى " ئەرەپ
- چە ، شەكلىدا يازلماس • ھەر ، دېگەن سۆز تۈركچە بولغانى اۇچۇن " ھەر ،
- يازلماسا ھەم ضرر سز • " مەسلە ، سوزى عربچە بولغانى دىن " مەسلە ياكى ،
- مەسلە ، شەكلىدا يازماق توغرى ۋە علمى بولماس •

درس - ۱۳ - و (V - W) ی (۷ - ۱) " ز ، "

ۋ ، حرفى تركچەدا آرالقادا ايشلەيدۇرغان حرفلەردەن بۇلۇپ " يا ۋ ، يا ۋز ، يالقاۋ ، سۇۋ ، غاۋ . كېيىن اسم ۋە صفتلەردا ايشلەيدى .
 " آتېن مېنىدى اپتۇرە اپتۇيغە كېلىپ ، ، دېگەن يوسف حاجب نىڭ بىر مەصرىدا ايككى جايدا ايشلەگەندىن باشقا ، ساۋۇلمىش ساۋۇنمىش ، قول قاۋۇشتردى ، يۈزۈلدى ، ياۋاللىق ، قۇۋانما فعللەرنىڭ تۈرلى شەكىللەرى بىلەن بىرگە كېلىگەن لىكى اۋچۇن بۇ حرف دىن كېچىپ بولماسلىق حالدا باغلىق لىقىمىز بار .

ب ، ب ، ي ، حرفلەرى (ي) شەكىللەرىنىڭ مەھمىلى قالدۇرۇلغان تارماغى دۇر . چىنتاي ادبىياتى بۇ حرفنىڭ اورنىغە كىرە (زېر) قىلىپ اوقوش بىلەن جواب بېرىگەن بولسەھەم بىسمى دا (ب) ايشلەتكەنىدىن ، " بىرچوزۇققە اورۇن بېرىگەن ، ، دېپى مەارضە قىلغۇچىلەر چىققانى اۋچۇن ، بۇ تارتىمەنى تۈگەتمەك اۋچۇن - منور لەرىمىز بو (مەھمىلى) ي دىن فائىدەلانغانلەر . شۇنىڭ بىلەن مەھمىلى قىلىنغان بولۇپ ، " قىلدى ، ، يازىش اورنىگە " قىلدى ، ، يازىش مەھمىلى چوزغىسىندەن قۇتۇلغانلىقلەرىنى سۆزلەمەك دەلەلە .

ژ ، حرفى تركستانچەدا باشدا كېلىمەيدى . قۇتاتقۇبىلىك دا سۆزنىڭ اورتا لەرىنىدا كۆپ كېلىگەنلىكى كۆرۈلماقدا بولغانىدىن ، " بابالەرىمىز ايشلەتكەن حرف دىن كېچالمايمىز " مىثلى : اژۇن ، اژۇنۇغ (دنيا ، دنيا نى) بولۇر . يانا بىر صىغە بىلەن : ارەژ ، ارەزى (راحت ، راحتى) دېگەن ئىچىمىز عربچە سۆزنىڭ اصلاً تركستانچە سىدور . آتامىز دەن كېچمەسلىكىمىز ، اوغۇللىقىمىزنىڭ تازى تانۇقىدۇر .

= ۱۰ =

اسم لەر

درس = ۱۴ =

اېمدى بىزنىڭ قوللىمىزدا ۲۸ دانە ھەممەگە مەلۇم - عرب خەرىفى ،

۱۳ درسدا اوقۇپ اۆتكەنىمىز ۱۴ دانە تركىستانچە خەرىفىلەر بار دۇر .

بۇ خەرىفىلەرنىڭ ۳ - ۴ دانەسى بىرلەشمە يازىلغان بولسە سۆز بولۇر .

سۆزلەرنىڭ " اسم " دېگەن قىسمى بىلەن تانۇشماق اۇچۇن درس باشلايمىز .

" اسم " قاتارىغە كىرگەن لەرنى تۇگال كۆرسەتمەك امكانسىز بولغانىدىن

بعضى مىثال لەرنى كۆرۈپ چىقىمىز اۇچۇن دوام اېتەمىز .

آدم ھىوان ، قاناتلىكلەر ، سۆركەلىب يۇرغۇچىلەر ، كۆنەش ، آي ، يۇلدۇز

بۇلۇت ، تاغ ، تاش ، چول لەر ، دريالەر ، بالىقلەر ، قوم ، بالچىق لەرنىڭ

ھەممەسى اسم دۇر . بۇلەردەن بىلگەن لەرىڭنىڭ تركىستانچە اسم لەرىنى

يازىپ كۆرسەتىش لەرىڭنى مۇمكىن دۇر .

مىثال اۇچۇن ، آدم اسم لەرى : اېركىن ، يولچى ، يۇلدۇز ...

ھىوان اسم لەرى : آت ، قو ، شېر ، مايمون ...

قاتتىق جىملەر : ياغاچ ، مۇز ، تاش ، تېمۇر ...

درىا اسم لەرى : آق ساي ، خان ، اۇرىق ، آراىل كۆلى ...

حشرات اسم لەرى : چىۋىن ، كۆيە ، ايسكەپ تاپار ...

درس = ۱۰ =

فعل لەر

قىلغان ۋە قىلىنما دۇرغان ايشلەرنى " فعل ، ، دېپىپ آتايىمىز .

- ۱- قىلىپ بولگەن فعل لەر (عربچە فعل ماضى)
 - ۲- ايمدى قىلىنما دۇرغان فعل لەر (عربچەسى فعل مضارع)
 - ۳- بۇيرۇق فعل لەر (عربچەسى فعل امر) دېگەن اۇچ قىسىم بۆلۈنەدۇر .
- سۆز ، براساس - يىلدىز - اۆزەككە تايا نىپ تۇزۇلۇش بىلەن برسۆزىيا كى فعل معناسىنى بېرەدۇر . فعللەرنىڭ ھەم اۆتكەنى (ماضى) بولەدۇرغانى (مضارع) بۇيرۇقلىكى اۆز - اۆزىدەن كۆرۈنۈپ تۇرا دۇر . بۇنى ، ياسالغان سوز دېپىپ آتايىمىز . اۆزەككە يانداشقانلەرىنى سۆزىياساش دېگەيمىز (اشتقاق) ياسالغان سۆزلەرنىڭ بىرىنچى بۆلۈمى " اۆزەككە ، بولسا ، ۲نجىسى زماننى كۆر ساتۇر ، ۳نجى بۆلۈمى ايشلەگۈچى (فاعل) نى كۆرساتا دۇر .
- تىل نىڭ باي بولۇپ - كېڭەيمىغاغىمىز سۆزىياساش نىڭ بۇيۇك اورنى باردۇر . شۇنىڭ اۇچۇن تىل قاعدەسىنى مھىم دېپىپ حسا بلايمىز . قاعدەغا ۋىغون بولماغان سۆزلەرا دىبا تىمىزغە خدمت قىلماسدن ، ا دىبا تىنى بۇزماغى طبعىي دۇر .
- اسم دىن ياسالغان فعلنى ياكى فعل غەقوشۇلغان سۆز قىسىملەرىنى آيرىپ كۆرسا تب بېرالماغان فعللەر بلاغت ۋە فصاحتدەن اوزاغدا قالغان كۆچەسۆزلەرى ا دىبا تدەن دېپىپ حسا بلانماس . تركستاننىڭ تىل شناس با بالەرى بۇ توغرىلۇق كۆپ خدمتلەر قىلغاندۇرلەركى ، ا دىبا تلەرى اۆلمەس - يېتمەس بولۇپ عصرلەر - دىن بۇيان دوام قىلىپ كېلگەنلىكى تانۇقلق بېرماغدا دۇر .
- مثال : آچماق دېگەن بىمىزدا ، " آچ ، ، دېگەن بىمىزدا اۆزەكدۇر . بۇ اۆزەككە بعضى - حرفلەرنى قوشۇپ كۆرەيلىك : " آچما ، آچدىم ، آچغۇسى ، آچغۇچى ، آچماقچى آچقان ، آچقۇچ ، ، دەك سۆزلەرنى ياساغان بولامىز .

تېلىمىزنىڭ باشقا تىللەر دىن باي بولغانىنى شۇ يوسۇن بىلەن كۆرساتا -
 آلانز • بۇ - قوشۇمچەلەرنى قېول قىلماغان ياكى بىر-ايككى باسقۇچدەن
 اۆتۈپ اۆزەكنى اۆزگەرتماققا زورلاغان قوشۇمچەلەر تىل بايلىقىمىزنى -
 بۇزۇپ تاشلاغۇچى يات عنصر لىكىنى كۆرسەتىش بىلەن ادبىي تىمىز اېشېكىدىن
 اۆتالماس •

خلاصه : فعللەرنىڭ ھەممەسى ياساما بولۇر •

اسملەرنىڭ ياساماسى آز، تۈپلىكى كۆپ •

ياردمچى سۆزلەرنىڭ ھەممەسى تۈپ سۆز بولۇر •

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

ياساما اسملەر

اېركىن اۆكتەم قوى سىگىر

يۇقارى داكى اسملەرنىڭ ھەممەسى " تۈپ آت،، لەر دۇر •

دقت بىلەن باقساق، بۇلەرنىڭ برا اۆزەككە قوشۇمچە بولماغانى كۆرۈنا دۇر •

اورۇن اسملەرى (اسم مكان)

اورۇن اسمىنى بىلىندۇرماق اۇچۇن اسم نىڭ يانىغە " لاق،، قوشۇلۇر •

آژ لاق • تاشلاق • قۇشلاق • دەك

برايش نىڭ بولادۇرغان اورنىنى كۆرسەتمەك اۇچۇن اۆزەك بۇيرۇقىغە " آق،،

قوشۇلۇپ: ياتاق، يالاق، باتقاق، كىي ياسالغى •

قۇرال آتى (اسم الآلة)

برايىشنى قىلماق اۇچۇن قۇرال بولغان نەرسەنى بىلىنىدۇرگەندا ، اۆزەككە :
 " غىچ ، قىچ ، گىچ ، كىچ ، قوشۇپ يازىلۇر . مىثاللى : آچقىچ ، آچقۇچ ،
 اۇچقىچ - اۇچقۇچ ، ساۋاغىچ - ساۋاغۇچ سۇرگىچ - سۇرگۇچ لەرغەا وخشاش .
 اۆزەككە " غى - غۇ . كى - كۇ ، قوشۇلغانداھەم قۇرال اسمى بولۇر .
 مىثاللى : سۇپۇرگى - سۇپۇرگۇ . اۆزەنگى - اۆزەنگۇ . چالغى - چالغۇ لەر .
 اۆزەككە " اق ، ەك ، قوشۇلسەھەم قۇرال آتى بولۇر : پىچاق ، تاياق
 اوراق ، قايراق ، قۇرشاق ، كۇرەك ، اپلەك ، اېمبىزەك . كى
 اۆزەككە " چاق - چەك ، قوشۇلغانلەرى : يارغۇچاق ، وينۇچاق ، -
 قوغۇرچاق ، بېلەنچەك كىيى .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ايش آتى (اسم فعل)

" يازدىم ، كېلىدىك ، دىيلىگەندا ، يازغاننىك - كېلىگەننىك اورنى -
 كۆرۈنۈپ تۇرماقدا . " يازماق ، كېلماق ، دېسەك ايش آتى بولۇر . معلوم
 بولدىكى ، ايش آتى تۈزمەك اۇچۇن " ماق - مەك ، قوشۇلۇر .
ماسلىق - مەسلىك

يوقارىدا گىلەرنىك بىرىنى قوشۇپ آلغان فعل ، ايشنىك بولماسلىق خىرىنى بېرە
 دۇر . مىثاللى : يازماسلىق ، كېلمەسلىك ، اوقۇماسلىق ، كۆرمەسلىك كىيى .
 بۇيرۇققا (ش) حرفىنى قوشۇپ يانابىر ايش آتى تۈزۈلۇر : بىلىش ، -
 اوقۇش ، يازىش ، چاپىش لەردەك .

بۇيرۇققا (م) حرفىنى قوشۇش بىلەن ايش آتى ياسالۇر . " بىلىم ،
اۋنوم ، چىقىم ، تېرىم كىبى لەر .

بۇيرۇققا " غۇ - كۇ ، قوشۇپ ۵نجى ايش آتى ياسالۇر . " يازغۇ ، كېلگۇ ،
كۈلكۇ ، آلفۇ ، بېرگۇ ، لەركىبى . اگر بۇيرۇق نىك آخرقى حرفىدا چوزغى -
(مَد) بولسا ، سا يلاؤ ، آگلاؤ . بولۇر .

بۇيرۇققا (نچ) قوشۇپ ۵نجى تۇرلىك ايش آتى تۇزۇلۇر : ايشانچ ، قور -
قۇنچ ، قۇۋانچ ، اۋكۇنچ ، لەركىبى . بۇ تۇردا كى ايش آتىنى ھەرسۆزدەن -
ياساپ بولماس . اېشىتىلگەن سۆزلەرغە خاص بولۇپ ، يېڭى دىن ياسالماس .
بۇيرۇققا " قىن - غىن ، قوشۇپ ۵نجى تۇرلىك ايش آتى تۇزۇلۇر :

تاشقىن ، باسقىن ، چاپقىن ، شاۋقىن ، يانغىن ، بوزغون - بوزغىن ، ا ا
قاچقىن ، لەركىبى . بۇخىلدا كى ايش آت لەرىنىك معناسىدا قورقۇنچ (دەشت)
بولغان فعللەردەن ياسالغاي . آلۇق ، ساتۇق ، سالۇغ ، يازۇق ، تانۇق ،
وہ بۇنىڭغە وخشاشلەرى ايش آتى اېمەس ، سادەچە آت (اسم) دۇر .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

كىچىك لاتىلغان آتلەر (اسم تصغیر)

بركىشى ھدىەسۇنەرچاغدا - ھدىەنى كىچىكلەتىپ سۆزلەگەندەك ، ھەرخىل -
اسملەرنى كىچىكلەتىپ سۆزلاگاندا ، " كىچىكلەتىلگەن سۆزگە يۆلەنەدۇر .
كىچىكلەتىلگەن آتلەرنى ياساماق اۋچۇن اسمغە " چا - چە ، قىنە - غىنە ،
گىنە - كىنە ، لەرنى قوشۇپ كىچىكلەتىلگەن سۆز ياساغاي . مثالى : آغاچا ،
كتا بچە ، كېلىنچە ، قىزغىنە ، قۇشقىنا كىبى بولۇر .

چىقىق ، چاق ، چەك ، لاق ، قوشۇمچەلەرى بىلەن ياسالغان كىچىككە تىلگەن آتلەر بار بولسە ھەم آز دۇر . مۇنلا : بالاق ، يانچىق قىزلاق ، كېلىنچەك .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

قوشما آتلەر (اسم مركب)

ايككى آت (اسم) بىر صفت بىلەن يازىلغاندىن كىيىن بىر نەرسە نىڭ اسمى - بولۇپ قالسە ، قوشما آت دىيىلۇر . مۇنداغ قوشما آتلەرنى بىرلەشتۇرۇپ يازا مۇ مۇنالى : آيبالتا ، آق ساقال كىيى يازىلۇر .

يەنە بىر خىل قوشما آت بولادۇر ، ايككى - اۋچ سۆز بىلەن تۈزۈلەدۇر . فقط - سۆزلەرنىڭ ھەر بىرى اۆزىنىڭ بۇرۇنقى مەناسىنى يوقا تەماغان بولۇر . مۇنداق - قوشما آتلەرنى آيرىپ يازماق كېرەك . مۇنالى : مەارفادارەسى ، مەركىز - اجرائىيە دائىرەسى كىيى .

يۇقارىدا يازغانلەرىمىز نىڭ ھەممەسى بىرلىك (فرد) آتلەردۇر . بۇلەرنى كۆپ (جمع) قىلىپ تۇزماق توغرى كېلگەندا ، " لەر ، قوشۇپ يازىلۇر . مۇنالى - كاغىدلەر ، اۋچقۇچلەر ، بىلىم لەر ، كېلگۈچىلەر ، يانغىنلەر كىيى .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

صفت لەر

تۇپ صفت لەر : آق ، قارا ، يەخشى ، يامان ، اۋزۇن ، قىسقا ، كىيى لەر . بۇ صفت لەردە اۆزەككە قوشۇلغان سۆز يوقلىقىدىن تۇپ صفت لەر دىيىلەدۇر .

ايككى تۈرلۈك صفت لەرغە قوشۇمچە - قوشۇپ يازىلغاندا ، ياسا ماصفت دىيىلۇر .
مىثلا : بىلىملىك ، آتلىك (نامچقارغان) پۈللىك ، اېنلىك كىبى لەر .
بۇلەرغە قوشۇلغان صفت لەرنىڭ معنى سى ، بار نەرسەنى كۆرسەتكەنى دېن " بارلىق " صفت ، ، آتالادۇر .

۲- پۇلسز ، بىلىمىز ، آتسىز ، بوياغىز ، ادبىزگە اوخشاش ، اسملەرغە قوشۇلغان " سز ، ، صفتى شۇل نەرسە يوقلىغىنى بىلىندۇرغان دېن " يوقلىق صفتى ، ، آتالۇر .
۳- كېچەگى ، كېيىنكى ، بۇرۇنقى ، تاشقى ، قشقى كىبى آتلەرغە قوشۇلغان " غى ، قى ، كى ، ، صفت لەر ، برزمانلەردا - باشقا برجايدە بولغانلىقنى بىلىندۇرۇدۇر .
مىثلا ، " كېچەگى سۆز ، ، دېگەن بىزدە ، سۆزنىڭ كېچەگى كۈنى بولغانىنى كۆرسەتۇر .
۴- كۈچىزلىك صفتى ، سارغىمتۇل ، آقىمتۇل ، قىزغىمتۇل ، كۆكۈمتۇل ، دېگەن دە ، بوياغ نىڭ كۈچىزلىكىغە صفت دۇر .

يەنە : سارغىش ، قىزغىش ، كۆكۈش ، آقىش ، دىيىلگەن - كۈچىزلىك صفتى ھەم بار .
۵- ياسا ماصفت آتالغان برخىل صفت لەر بار . اۇنىڭ خصوصىتى ، موصوفغە كۈچ بېرىپ تۇرگەنى اۇچۇن " ياسا ماصفت دېپ آتالغاندۇر . مىثال لەرى : آپپاق ، -
قاپ قارا ، كۆمكۆك ، قىقزىل ، ياپپالانغاچ ، يۈمۈزۈملاق كىبى بولادۇر .

۶- " نسبت صفتى ، ، آسىالىق ، فرغانەلىق ، شەرلىك ، آيلىق ، كۈنلىك كىبى اسم لەرغە " لىق ياكى لىك صفت لەرغە نسبت صفتى دېپ آتالۇر .

۷- عربچە سۆزلەرنىڭ آخىرغە (ى) حرفى قوشۇپ يازغاندا ھەم نسبت صفتى بولادۇر .
مىثال لەرى : تارىخى سۆز ، ادبى رسالە ، فىنى مقاله ، اقتصادى يىغىن ، دېگەنى مىزدە ، تارىخ ، ادب ، فىن ، اقتصاد ، كىبى عربچە سۆزلەرگە (ى) قوشۇپ يازش بىلەن نسبتغە صفت اېكەنلىكىنى كۆرسەتمەق قويۇلغاندۇر .

۹ - اورتاق صفتى ، دېپ يەنە بىر صفت بار . اسملەرغە " داش ، قوشۇپ يازىلغانى ،
نمونە سى : يولداش ، قولداش ، مۇگداش كېي بولۇر .

۱۰ - جنس صفتى ، دېپ يانا بىر صفت بار . بۇنىڭ تۈزۈلۈشى ، ايككى آت (اسم) دەن
برى ، ايككىچىسىنى نيمە دەن بولغانىنى بىلىندۇرسە " جنس صفتى ، آتالۇر .
مثالى : كۈمۈش پىچاق ، آلتون يۈزۈك ، پولات قلم ، تېمۇر پىردە كېي

۱۱ - اسمغە " چى ، قوشۇپ يازىلسە ، اسم نىڭ قانداق ايش قىلغۇچى اېكەنىنى
كۆرسەتكەنىدىن - محمودالكاشغرى - ھنر صناعتلارنىڭ رىغە صفت قىلىپ كۆر -
سەتېپ ، بوياغچى ، سۇاغچى ، تېمۇرچى لەرنى كۆرسەتكەن دۇر .

بۇيۇك عالم - يوسف خاص حاجب - انسا نغە ھەم صفت قىلىپ يازغانىدا :
" اوزۇنچىك اوزۇڭدىن يىراق تۇت - ساقمن ، دېگەندۇر . معنيسى :
اوزۇن - قىسقا سۆزلەگۈچى (آدم) نى اوزۇڭدىن يىراق قىل ، احتياط بول -
دېپ ، چاقمچى لەردىن احتياط قىلماققا اۇندەيدۇر .

(تركستان تىلى داكى " چى ، اففكىسى (اداتى) نىڭ دائىرە سى كېڭ بولغانلار
قىدىن قوشنى ملت لەرغە ھەم خىزمەت قىلىپ تورغانىنى ھندوستان ، پاكستان -
اورتاشرق خىلقلەرىدىن تاشقارى آوزۇپالېق - روس - لەرغە ھەم " چىك ، مشكلندا
ايشلاماقتا دۇر . ختاى لەر نىڭ شىرقا تاثيرىنى آلېپ كرماغىغە ھەم ختاى -
سۆزىنىڭ ناتىبوناللاشتىرۇلمىشىغە خىزمەت قىلىپ تورغانى ھەممەزگە معلومدۇر .)

۱۲ - بۇيرۇق فعلىگە " چى ، قوشۇلۇپ يازىلغان سۆزلەر ، بىر كىشىنىڭ - برايش
نى قىلماق استەگەنىنى بىلىندۇرا دۇر : كۆرمەكچى ، ياتماقچى ، يازماقچى
كۆتمەكچى غە وخشاغان بولۇر . بۇ صفتغە " چى ، قوشما سەن يازىلغانى بول
سەھەم آزايشلەيدۇر : سېنگە اۇچرەمەك بولۇپ تورغان اېدېم ، كېي

۱۳- بۇيرۇق فعلىگە " ما - مە ، قوشۇپ ، ايس نىڭ ايشلەنىش تۇرىنى بىلىند

ۇرگۈچى صفت لەر : يازما ، باسما ، قوشما ، تېرمە ، كىبى بولادۇر .

(يازما كىتاب ، دىيىلگەندە كىتابنىڭ قولىدە يازىلغانى ، باسما كىتاب ،

دىيىلگەندە باسىلگانى آڭلانا دۇر . بوخالدا " صفت ، بولغاي .

بۇيرۇق حالدا بولسە ، بۇرۇن اسمنى يازماز " كىتاب يازما ، دېپ بۇيرۇق

بېرگەن بولامز .)

۱۴- برصفت نىڭ ايككىچى صفت دەن آرتۇقلىقىنى كۆرسەتمەك اۇچۇن " راق ،

" رەك ، قوشۇپ : اۇ بۇندەن يەخشى راق ، پىچاق آمش پىچاق دەن (قىڭراش)

كېسكىن راق ، بۇنىڭ مەزەسى چۇچمەل راق كىبى يازماز .

۱۵- برى نىڭ يەنە برىدەن مەھارت لىك قىلىپ كۆرسەتكۈچى صفت لەرغە " غان ،

كەن ، قوشۇپ : بىلەغان ، چا پاغان ، اۇراغان شىكلدا يازماز .

۱۶- آشۇرماق صفتى اۇچۇن " غىن ، غۇن ، گۇر - كۇر قوشۇلسە آشۇرماق صفتى

بولۇپ : آزغۇن - آزغىن ، آلفۇر ، اۆتكۇر ، اولمەگۇر كىبى يازماز .

۱۷- صفت لەرنىڭ اېتەكىغە " قىنا - قىمىنە - گىنە - كىنە ، قوشۇلسە كىچىكلە -

شىتېرىلكەن صفت بولۇر . بركىشىنى سىلەمەك (مكافاة) اۇچۇن : كىچىك -

كىنە مېشۇ ، آزغىنە پۇل ، ايسىققىمىنە آش ، دىبىلسە ، طلب اورنىدا " كەتتە

گىنە ، آپپا قىبىنە اوغۇل بېرسۇن ! ، شىكلدا كىچىكلەشتىرماز .

۱۸- اسمنى كىچىكلەشتىرىشغە " چا - چە - قىنا - قىمىنە - گىنە - كىنە قوشۇمچە

لەرى بىلەن كىچىكلەشكەنىنى اۆتكەن درسىمىزدە اوقۇغان اېدىك .

صفت لەر درسى دەھەم ، شۇل قوشۇمچە لەرايشلەتيلگەن صفت لەرنى كۆرگەن

مز . يوقارىداكى لەر دىن باشقا بولۇپ ، مقدا رىغەسندا - صفت بولۇپ -

كېلگەن : ايسىققىمىنە كۆلچە ، قىچە التماس ، آزغىنە ساۋغەچە بولۇر .

۱۹- بۇيرۇق فعلىگە " ر ، ، حرفى قوشۇلغان صفت لەر ، شۇل صفت نىڭ دائىم -
لىقىنى بىلىندۇرۇدۇر . مىثال : اۇچارقوش ، آقارسۇۋ ، كۆرەركۆز ، چا پار
آت ، كۆلەريۇز كېي تۇزۇلۇر . شىبائى نامە دا :

" شرط قىلسۇن كېتەريگە مۇندىن ، ، دېپ قولىلانغان بولسە ، - باير :

" تىكلم ايلەرىدا تىل بىلەن تىشى لىي
برى عقىق برى اينجوى برى مرجان ، ، دېپ ايشلەتكەن .

" بارچىن بۇيىردەن كۆچەرىنى بىلدى ، ، شىكلندا كۆرسەتكەن دۇر .
"الپا مىش ، ،"

۲۰- بۇيرۇق فعلىگە " قان - غان - گەن - كەن ، ، قوشۇلغاندا ھەم صفت بولۇر .
نەمۇنە سى : اوقۇغان يىگىت ، يازىلغان كىتاب ، تاشقان سۇۋ ، كېتكەن -
كېشى ، كېلگەن كېشى كېي بولۇر . بۇ قوشۇمچەلەر آلماش ايزلەرىگە -
قوشۇلغاندا ايش آتى بولۇر : كېتكەن ، بارغان كېي .

۲۱- دائىم لىك صفتىگە " لىق - لىك ، ، قوشۇلسە ياراملىق صفتى بولۇر :

" كۆرەرلىك باغ (كۆرۈشكە ياريدۇرغان - باغ) ياتارلىق جاي (ياتا دۇر
غان اورۇن) بولغانىدەك ، بۇ تۇردا كى صفت نىڭ بولۇش شەكىللەرى -
ھەم : اۇنۇتما سلىق سۆز ، تۇشۇنما سلىق ، اوقۇما سلىق كېي لەر .

۲۲- اۆتكەن ۱۲ نچى درسىمىزدا مۇندە ، اسملەردەن ايش آتى ياساماق مۇسۇئەندا
بىت قىلغانىمىز ، ايككىنچى ياكى تۆرتىنچى تۇرلۇك ايش آت لەرى نى " -
يارارلىق صفت . قىلماق اۇچۇن : "لىق - لىك ، ، قوشۇمچەسىنى -
قوشكەندا ، " آغۇلىق ، يېگۈلىك ، كۆلكۈلىك ، اوقۇرلىق كېي دوام ايت
كۈچى ايش آتى بولۇر . بۇنىڭغە مىثالنى استاز نوائى دېن كۆرەيلىك :

” صبر قىزار ھوشنى آلما قلىغىڭنى دۇر ؟
 اى جانلەر آفتى ساڭا جانلەر دۇر آلغۇلىق ، ديدۇر .
 بنو بابداكى كۆپراق مثاللەرغە باي - مرجع ، قۇتاتقۇبىلىكدۇر .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ساناقلەر

درس = ۲۱ =

بر ياغاچ (متربولۇر) ايككى آت ، ” اۈچ كىشى ، برنچى آى ،
 ايككىنچى آى ، اۈچونچى آى . برريال ايككى رىالدهن ، اۈچ رىالدهن .
 يوقا رىداكى سۆزلەرنىڭ باشدا كېلگەن لەرى سان (ساناق) دىبلۇر .
 كىشى ، آت ، رىال دېگەن لەرىمىزنى ” سانالغان ، ساناقلەر دىبلۇر .
 ساناق - سانلەرى ” سانالغاننىڭ صفتىنى اېمەس ، قانچەلىكىنى كۆرسەتەدۇر .
 براق ، آراغە كرگەن صفتلەرنىڭ تۇرۇمى صفتدەن فرقى بولماغانىدېن ، سانال
 غانلەرنى ھەم صفت قاتارىگە ساناق مەمكىن دۇر .

سانلەرنى ” تۇپ سانلەر ، ياساماسانلەر دېپ ، ايككى غە اىبرامز .
 تركستانچەداكى تۇپ سانلەر تۇبىندا كىچە دۇر :

- ۱ = كىشىلەرنى ساناق اۈچۈن يازىلغان : ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۱۰ - ۲۰ كىبى لەر -
 تۇپ سان (ساناق) بولۇر .
- ۲ = ياساماسانلەر : بر بر كېتىن - ترتىب بىلەن قاتار كېلگەن سانلەرنى -
 ” قاتارسانلەرى ، ديدۇرمىز .

۳ = كۆپراق نەرسەلەرنى اۆلەشتەرگەن حالدا ” اۆلۈش سانلەرى ، آتايىمز .
 ايككى دانەدەن قلم ، اۈچ دانەدەن دفتر ، بېش رىالدهن پۇل دېپ يازامز

=۴ " چا ماسا نلەرى ، ، دېگەندا ، حقيقتى سانلەرنى آڭلاتماسدەن : ا و نلەپ -

كېشى ، يۈزلەپ بالەلەر كېى يازامز .

=۵ يەنە ، ايككى - اۈچ كېشى ، ا و ن - ا و ن بېش آدم ، يېگرمە - ا و ت تۇزاۋى ،

قرق - اپللىك كۈن دېگەندا مەم " چا ماسان ، ، دېپ آتايىمز .

=۶ " سانالماغان سان ، ، دېگەن بولسەك ، مثالنى : برەۋكېلدى ، اۈچاۋى -

آلتاۋىنى كۆردىم (اۈچ اۋىلەن ، اۈچەلەسى با بىندەن سۆزلەمەدىك)

دېگەن شەكلدا يازىپ " سانالماغان سان ، ، دېپ آتايىمز . (بۇلرا سم قاتارىغە

كېرا دۇر .)

=۷ " اورتاق سانلەر ، ، دېگەن بىمز ، بىردىن آرتۇق كېشىلەر بىرلەشپ قىلغان -

ايشغە آتاق دۇر : " ايكەلەمز كېلدىك ، اۈچەلەسى قالدى ، ، كېى .

اورتا قىلىق سان بىردەن آرتىق سانلەردا بولۇپ ، كەم ايشلەتېلگەندىن -

" سانالماغان سانلەر ، ، دەك . اسملەر قاتارىدا حسابلانا دۇر .

=۸ آشىرماق سانى ، ، سانالماغانلەرنى آرتىغراق كۆرسەتمەك اۈچۈن : " يۈز -

لەرچە ، مېڭلەرچە كېى يازىلغان سانلەرنى " آشىرما سان ، ، آتايىمز .

=۹ اۈلچاۋ سانى ، ، يۇقارىداكى " آشىرما سان ، ، نىڭ مثالى بولغان : بىر -

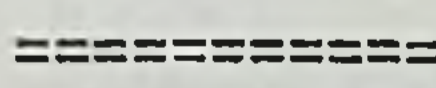
يۇتۇم سۇ ، بىر پارچە نان ، ايككى كىلو اۈزۈم دېگەندا ، ساناقلەردەن

كېىن كېلگەن " سۇ ، نان ، اۈزۈم ، ، لەر اۈلچاۋ (اۈلچەم) اسملەرىدۇر .

بۇ اسملەر اۈلچاۋ آتلەرىغە قوشۇلۇش بىلەن " اۈلچاۋ سانى ، ، بولۇر .

ساناق اسملەرىگە قوشۇلغان " سۇ ، نان ، اۈزۈملەر ، اۈلچاۋ سانلەرى

نىڭ " ساناغى ، ، دۇر .

- يۇقارىدا كۆرسەتېلگەن لەرنىڭ اۈزلەرىگە ، ساناقلەرىگە كۆپلىك بېلگۈسى -

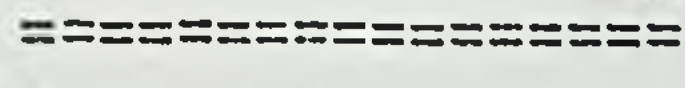
بولغان "لەر ، ، ايشلەتېلماس . (بېش آدم لەر كېى بولماس .)

صفت بولغان سۆز " صفت لىك ، ، دەن آيرىم كېلىگەندا ، اسم اورنىغا اۆتكەن سانالور . اۆنىگە (لەر) قوشۇلور . مثالى : آتلىقلەر : كېلىدلەر ، اوقتقۇز - چىلەرنى كۆردىم . بىرنىچەلەر اۆتدىلەر . كىبى

فعل دەن بۇرۇن كېلىگەن صفت لەر ، صفت اېمەس - حال دۇر . (آتالور) فعل دەن بۇرۇن كېلىگەن صفت نىڭ فعل غە حال بولماغى اۇچۇن " قانداغ ، ، دېگەك سوراقتا جواب بولماغى شرط دۇر . مثلاً : " قانداغ يازدى ؟ ، قانداغ اوقۇدى ؟ ، قانداغ چىقىدى كىبى سواللەرنى كۆڭۈلدەن كېچۇرگەنمىزدا ، " اۆ ، يەخشى يازدى ، اۆ ، يامان اوقۇدى ، اۆ بىرنىچى چىقىدى ، اۆ اۆلگۈدەك - قىنالدى ، اۆ شاشىلىپ سۆزلەدى ، اۆ فرغانەلىق كۆرۈندى . كىبى يازىلور .
XXXXXXXXXXXXXXXX

آچار چاپار تۇگمە قىما

اصلى دا صفت بولۇپ ايشلەپ اسم بولۇپ قالغان سۆزلەر " آتلاشقان - صفت ، ، دېپ آتالغاي . مثلاً ، صفتلەرغە " لىق ، لىك ، قوشۇلغاچ اسم غە آيلانا دور . " قىزىللىق ، آقلىق ، بىلىمىزلىق ، (لىك) اوقتقۇچىلىك ، قاچاقلىق ، بۇرۇنغىلىق ، بىرنىچى لىك ، بىرلىك كىبى لەرنى آتلاش دۇرۇلغان صفت ، ، دېپ آتالور .

فعل لەر
درس = ۲۳ =

يازدىم	اوقۇدىم	كېلىدىم
يازىسەڭ	اوقۇسەڭ	كېلىسەڭ
يازمەدى	اوقۇمەدى	كېلمەدى

• كىلىمەنىڭ ۋە كىلىمەنىڭ ئىككىسى
 كىلىمەنى ۋە كىلىمەنىڭ
كىلىمەنى ۋە كىلىمەنى
 بولما غۇچىلارنى

۳- كىلىمە ۋە كىلىمەنىڭ
 ۲- كىلىمە ۋە كىلىمەنىڭ
 ۱- كىلىمە ۋە كىلىمەنى
 بولما غۇچىلارنى بولۇر :

ھەر بىر قىل نىڭ سىنا سىنا ۋە بولما غۇچى تاكى بولما غۇچى سىنا سىنا
 ھەر بىر بولما غۇچى سىنا سىنا ۋە بولما غۇچى سىنا سىنا

• كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز

۱- تا زىڭىز
 ۵- تا زىڭىز - تا زىڭىز
تا زىڭىز
 كۆرە سىز

۳- تا زىڭىز
 ۲- تا زىڭىز
تا زىڭىز
 كۆرە سىز (قىزىق)

• بولما غۇچى سىنا سىنا ۋە بولما غۇچى سىنا سىنا :
 ۱- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۳- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۴- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۵- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۶- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۷- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۸- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۹- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۰- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۱- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۲- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۳- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۴- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۵- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۶- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۷- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۸- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۱۹- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۰- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۱- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۲- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۳- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۴- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۵- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۶- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۷- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۸- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۲۹- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز
 ۳۰- تا زىڭىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز كۆرە سىز

بولۇش بۇيرۇغى : ياز ، يازىم ، يازاي ، يازمىز ، يازسىنلەر ، يازىلىق ،
كېل ، كېلىسىم ، كېلەي ، كېلەكۈز ، كېلىشىلەر ، كېلىشىنلەر ،
كېلەيلىك .

بولماسلىق بۇيرۇغى : يازما ، يازماسىم ، يازمەي ، يازماڭز ، يازماسىنلەر ،
يازمايلىق ، كېلمە ، كېلمەسىم ، كېلمەي ، كېلمەڭز ، كېلمەسىنلەر ،
كېلمەيلىك .

بۇيرۇقنىڭ معناسىدا بولغان طلبغە كۈچ بېرىمەك ئۈچۈن بۇيرۇقنىڭ تۈپ شەكلى
غە : " غدى ، گدى ، قوشۇلۇر . مثاللەر : يازغدى ، اوقۇغدى ، بارغدى ، كۆر
مەگدى ، كېلمەگدى ، كېتمەگدى ، كېي بولۇر .

يەنە ، شۇل تىلەك ئۈچۈن " يازاي - يازماي ، شەكىللەرىغە (ن) قوشۇپ :

" يازايىم ، كېلەيىم ، كېلمەيىم ، اوقۇمايىم ، كۆرەيىم ، شەكلى ياسالۇر .
شەردەن بىر مثال اوقۇيىم : " چىقىرىمەك كۈن آلدۇمغە يوزنوع غىم ،
كۈم " ايلەگدى ، صبرطاقت ماگا .

(كامىل خوارزمى)

ايككىنچى مثال : گېزىلەر اېرىم عشقنى اېلدىن و لېكىن نەيلەيىم ،
حالىم مجنون كېي عالم غە يايىلدى بۇ كۈن .
(شىبانى)

بۇيرۇقنىڭ ، سۆزلەگۈچى كۆپلىكىنى كۆرسەتكەن " يازايلىق ، كېلەيلىك ،
شەكىللەرى ھەم بار . بۇبايدا - بابا شاعر - لىرىمىزنىڭ شۇل اورۇنغە ايشلەتكەن
لەرى - شەكىللەر غە ھەم كۆزىلىمباۋتەمىز . رابغوزى " يازالىك ، كېلەلىك ،
دېگەندە ، شىبانى نامەدا " يازالى ، كېلەلى ، شەكىلدا ايشلەتلىگە نىيىنى كۆرا
مىز . " آلالى ملكلەرىنى قولغا ،

سالالى اول ايككى خاننى يولغا ، دېگەنى ھەم بىزلەرغە ورنەكدۇر .

<u>كېلەمە</u>	<u>كېل</u>	<u>ياۋما</u>	<u>ياز</u>	<u>بۇيرۇق :</u>
كېلەمە	كېل	يازما	ياز	۱ -
كېلەمەسى سەن	كېلۈرمەن	يازما سەن	يازارسەن	۲ -
كېلەمسەن	كېلۈرسەن	يازما سەن	يازارمەن	۳ -
كېلەمسىلەر	كېلۈرلەر	يازما سىلەر	يازارلەر	۴ -
كېلەمسىز	كېلۈرمىز	يازما سىز	يازارمىز	۵ -
كېلەمسىسىز	كېلۈرسىز	يازما سىسىز	يازارسىز	۶ -

بۇيرۇققا " غۇسى ، گۆسى ، قوشۇلسە بۇ فعل نىڭ بىرىنچى شەكلى ياسالغۇر .

بۇنىڭغا فاعل بېلگۈلەر دەن بىرىنچى تۈرلۈكلەرى قوشۇلغاچ قالغان بېش شەكلى

ھەم ياسالغان بولور . فقط ، (س) حرفى ۱ = ۴ شەكلىدە دەن باشقا سىدا بولماس .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

يوغان سوز دەت ا ورنەكلەر

<u>يازما</u>	<u>ياز</u>	<u>بۇيرۇق :</u>
يازما غوسىدۇر	ياز غوسىدۇر	۱ -
يازما غۇمدۇر	ياز غۇمدۇر	۲ -
يازما غۇگدۇر	ياز غۇگدۇر	۳ -
يازما غوسى لەر	ياز غوسى لەر	۴ -
يازما غۇمىز (دۇر)	ياز غۇمىز (دۇر)	۵ -
يازما غۇگىز (دۇر)	ياز غۇگىز (دۇر)	۶ -

=====

يىڭچىكە سۆزا ورنەكلەرى

<u>بۇيرۇق :</u>	<u>كېل</u>	<u>كېلمە</u>
۱-	كېلگۈسىمدۇر	كېلمەگۈسىمدۇر
۲-	كېلگۈمدۇر	كېلمەگۈمدۇر
۳-	كېلگۈگۈدۇر	كېلمەگۈگۈدۇر
۴-	كېلگۈسىملەر	كېلمەگۈسىملەر
۵-	كېلگۈمىز (دۇر)	كېلمەگۈمىز (دۇر)
۶-	كېلگۈگۈمىز (دۇر)	كېلمەگۈگۈمىز (دۇر)

بۇ اورنەكلەر مەزمۇنغا ئۇيغۇن - باي ۲ كۆرسەتكۈچىگە نىسبەتەن ئىشلىتىش ئارقىلىق دېمىش فائىدە
 لانماق امكانى قوللىنىشدا دۇر . خوارزمىيە شاعر - كامىل - ھەم ئۆزىنىڭ :
 " چۇ معدوم ئايلىدىڭ كامىلى - قىلغۇگۈدۇر - يەنە پيدا ، ، مصرعەداكى "كېل ، ،
 بۇيرۇق ئۆزەكىنىڭ " قىل ، ، بايىدىن ياسالغان ئىشلەگۈچى نىڭ اسمى بولۇر .

=====
 " گرقويمەسەڭ بۇ عالم را نېك ناملىغ ،
 آلتونفە سود تا پىماغۇڭ آتمىگنى قاق تۇرۇپ ، ،

" تۇتۇڭلەر بىر - بىرە ئۇنىڭ صحبتىنى مەنتىم احباب ،
 كى بارچا بولغۇمىز نوبت بىلە بىر بىرەم احباب ، ،
 (كامىل خوارزمى)

دېدىمكىم سېچ كېبىي اولغۇمدۇر = نەرنىڭ شاھىدىنى قولغۇمدۇر ، ،
 (شىبانى نامە)

" خورشىد يۈزۈڭ بىرلە بۈكۈن ابى مەتابان ،
 دعوا ، گراپتەر " بولغۇسى كۈن ، ، سۆگرە پىشمان ، ، (بابىر)

شعری مثاللەرغە دقت قىلمىغۇدەك بولۇنسى: " تاپماغۇڭ ، " بولغۇمىز ، " اول غۇمدۇر ، " قولغۇمدۇر ، " بولغۇسى ، " كىيى ياسا ما فعللەردا كى اۆزۈكلەر ، باشقا فعللەردەن آلمىغان حالدا ايشلەگۈچى لەرنىڭ شىكلى اۆزگەرگەنى كۆرۈ لۈر .

اۆتۈنچ فعل لەرى

بۇ فعل نىڭ ياسالماشى ، بۇيرۇقتا : " غاى - گەى ، " قوشۇلۇپ بىرنچى شىكلى ياسالغاى . بىرنچى شىكلىغە ايشلەگۈچى بېلگىلەرنىڭ ايككىنچى تۇرى - قوشۇلۇش بىلەن يەنە بېش شىكلى تۈزۈلۈر :

<u>بۇيرۇقلەر :</u>	<u>ياز</u>	<u>يازما</u>	<u>كېل</u>	<u>كېلمە</u>
۱-	يازغاى	يازماغاى	كېلگەى	كېلمەگەى
۲-	يازغايمەن	يازماغايمەن	كېلگەيمەن	كېلمەگەيمەن
۳-	يازغايسەن	يازماغايسەن	كېلگەيسەن	كېلمەگەيسەن
۴-	يازغايلەر	يازماغايلەر	كېلگەيلەر	كېلمەگەيلەر
۵-	يازغايمىز	يازماغايمىز	كېلگەيمىز	كېلمەگەيمىز
۶-	يازغايسىز	يازماغايسىز	كېلگەيسىز	كېلمەگەيسىز

رابغوزى ايشلەتكەن ۋە بۈكۈن غەچە دوام اپتىب كېلماقدا بولغان بۇ فعل لەر تۇرلى معنالەراۇچۇن ايشلەتەلەدۇر . بۇنىڭغە خاص معنا بىلمىدۇرمەك قىمىنلىقى معلوم دۇر . شۇل باغەقاراشلىق بولغان ، بابىرنىڭ شعرىدا " قىل غايسەت ، دېگەن سۆزلەرى " قىلەرسەن ، " معناسىنى بېرماقدا دۇر . " غىرغە نېچچە وفا قىلغايسەن = جانمە نېچچە جفا قىلغايسەن ، بى خطا اېلگە آتمىغۇزە واقىن = مېنگە يېتەكەندا خطا قىلغايسەن ،

شيبانى نامەداكى (اون مىڭ اېۋلىك كىشى چىقىدى " بولغاي ،) دېگەنداكى -

" بولغاي ، سوزىتى " دېسە بولۇر مەناسىدا ايشلەتكەن .

قىسقاچە خلاصە چىقارغانىمىزدا ، كىمىنكى وقت فعللەرتوپلامىنىڭ ھەر بىرى گە اورۇن باسارلىق قىلغۇچى بىر فعل دۇر . دېگەننىمىزدا : نوائى ، محمد صالح ، بابىر ۋە سۇڭغى شاعرلەردەن مقيمى ، كامىل خوارزمى ، دەك شاعرلەرنىڭ ايشلەتكەن اورۇنلەرىغە قاراغاندا " اۆتۈنچ فعلى ، ، دېپىپ آتامىز توغرى بولغاي .

شعرى مثاللەر : " لېك حضرتغە بۇ اپردى مقصود -

كىم آنىڭ خاطر بولغاي خوشنود .

استەگەى يار يقىنىمدا قونۇش ،

ايلەگەى كېچە يىراقدىن كۆرۈنۈش .

يارنىڭ منزلېدىن اسى آلتى ،

يارنىڭ كۆيىگە غوغا سالغاي ،

(شيبانى نامە)

بۇ مەھوش لەرغە كۆڭلۈڭ بېرماغىل كىم اسراى آلمەسلەر ،

كۆڭلۈنى اسراغىل " بولغاي ، ، كى بىردلدار تايقايسەن ، ،

تەڭرى آنى ھەر بىندىن آزاد اېتكەى ،

ھەر غم دىن آنى خاطر سنى شاد اېتكەى ، (نوائى)

xxxxxxxxxx

« ۱۱ ۱۲ ۱۳ » « ۱۴ ۱۵ ۱۶ » « ۱۷ ۱۸ ۱۹ » « ۲۰ ۲۱ ۲۲ » « ۲۳ ۲۴ ۲۵ » « ۲۶ ۲۷ ۲۸ » « ۲۹ ۳۰ ۳۱ » « ۳۲ ۳۳ ۳۴ » « ۳۵ ۳۶ ۳۷ » « ۳۸ ۳۹ ۴۰ » « ۴۱ ۴۲ ۴۳ » « ۴۴ ۴۵ ۴۶ » « ۴۷ ۴۸ ۴۹ » « ۵۰ ۵۱ ۵۲ » « ۵۳ ۵۴ ۵۵ » « ۵۶ ۵۷ ۵۸ » « ۵۹ ۶۰ ۶۱ » « ۶۲ ۶۳ ۶۴ » « ۶۵ ۶۶ ۶۷ » « ۶۸ ۶۹ ۷۰ » « ۷۱ ۷۲ ۷۳ » « ۷۴ ۷۵ ۷۶ » « ۷۷ ۷۸ ۷۹ » « ۸۰ ۸۱ ۸۲ » « ۸۳ ۸۴ ۸۵ » « ۸۶ ۸۷ ۸۸ » « ۸۹ ۹۰ ۹۱ » « ۹۲ ۹۳ ۹۴ » « ۹۵ ۹۶ ۹۷ » « ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ »

۱- ۱	۱۱- ۱۱	۱۱۱- ۱۱۱	۱۱۱۱- ۱۱۱۱
۲- ۲	۱۲- ۱۲	۱۱۲- ۱۱۲	۱۱۲۱- ۱۱۲۱
۳- ۳	۱۳- ۱۳	۱۱۳- ۱۱۳	۱۱۳۱- ۱۱۳۱
۴- ۴	۱۴- ۱۴	۱۱۴- ۱۱۴	۱۱۴۱- ۱۱۴۱
۵- ۵	۱۵- ۱۵	۱۱۵- ۱۱۵	۱۱۵۱- ۱۱۵۱
۶- ۶	۱۶- ۱۶	۱۱۶- ۱۱۶	۱۱۶۱- ۱۱۶۱
۷- ۷	۱۷- ۱۷	۱۱۷- ۱۱۷	۱۱۷۱- ۱۱۷۱
۸- ۸	۱۸- ۱۸	۱۱۸- ۱۱۸	۱۱۸۱- ۱۱۸۱
۹- ۹	۱۹- ۱۹	۱۱۹- ۱۱۹	۱۱۹۱- ۱۱۹۱
۱۰- ۱۰	۲۰- ۲۰	۱۲۰- ۱۲۰	۱۲۰۱- ۱۲۰۱
۱۱- ۱۱	۲۱- ۲۱	۱۲۱- ۱۲۱	۱۲۱۱- ۱۲۱۱
۱۲- ۱۲	۲۲- ۲۲	۱۲۲- ۱۲۲	۱۲۲۱- ۱۲۲۱
۱۳- ۱۳	۲۳- ۲۳	۱۲۳- ۱۲۳	۱۲۳۱- ۱۲۳۱
۱۴- ۱۴	۲۴- ۲۴	۱۲۴- ۱۲۴	۱۲۴۱- ۱۲۴۱
۱۵- ۱۵	۲۵- ۲۵	۱۲۵- ۱۲۵	۱۲۵۱- ۱۲۵۱
۱۶- ۱۶	۲۶- ۲۶	۱۲۶- ۱۲۶	۱۲۶۱- ۱۲۶۱
۱۷- ۱۷	۲۷- ۲۷	۱۲۷- ۱۲۷	۱۲۷۱- ۱۲۷۱
۱۸- ۱۸	۲۸- ۲۸	۱۲۸- ۱۲۸	۱۲۸۱- ۱۲۸۱
۱۹- ۱۹	۲۹- ۲۹	۱۲۹- ۱۲۹	۱۲۹۱- ۱۲۹۱
۲۰- ۲۰	۳۰- ۳۰	۱۳۰- ۱۳۰	۱۳۰۱- ۱۳۰۱
۲۱- ۲۱	۳۱- ۳۱	۱۳۱- ۱۳۱	۱۳۱۱- ۱۳۱۱
۲۲- ۲۲	۳۲- ۳۲	۱۳۲- ۱۳۲	۱۳۲۱- ۱۳۲۱
۲۳- ۲۳	۳۳- ۳۳	۱۳۳- ۱۳۳	۱۳۳۱- ۱۳۳۱
۲۴- ۲۴	۳۴- ۳۴	۱۳۴- ۱۳۴	۱۳۴۱- ۱۳۴۱
۲۵- ۲۵	۳۵- ۳۵	۱۳۵- ۱۳۵	۱۳۵۱- ۱۳۵۱
۲۶- ۲۶	۳۶- ۳۶	۱۳۶- ۱۳۶	۱۳۶۱- ۱۳۶۱
۲۷- ۲۷	۳۷- ۳۷	۱۳۷- ۱۳۷	۱۳۷۱- ۱۳۷۱
۲۸- ۲۸	۳۸- ۳۸	۱۳۸- ۱۳۸	۱۳۸۱- ۱۳۸۱
۲۹- ۲۹	۳۹- ۳۹	۱۳۹- ۱۳۹	۱۳۹۱- ۱۳۹۱
۳۰- ۳۰	۴۰- ۴۰	۱۴۰- ۱۴۰	۱۴۰۱- ۱۴۰۱
۳۱- ۳۱	۴۱- ۴۱	۱۴۱- ۱۴۱	۱۴۱۱- ۱۴۱۱
۳۲- ۳۲	۴۲- ۴۲	۱۴۲- ۱۴۲	۱۴۲۱- ۱۴۲۱
۳۳- ۳۳	۴۳- ۴۳	۱۴۳- ۱۴۳	۱۴۳۱- ۱۴۳۱
۳۴- ۳۴	۴۴- ۴۴	۱۴۴- ۱۴۴	۱۴۴۱- ۱۴۴۱
۳۵- ۳۵	۴۵- ۴۵	۱۴۵- ۱۴۵	۱۴۵۱- ۱۴۵۱
۳۶- ۳۶	۴۶- ۴۶	۱۴۶- ۱۴۶	۱۴۶۱- ۱۴۶۱
۳۷- ۳۷	۴۷- ۴۷	۱۴۷- ۱۴۷	۱۴۷۱- ۱۴۷۱
۳۸- ۳۸	۴۸- ۴۸	۱۴۸- ۱۴۸	۱۴۸۱- ۱۴۸۱
۳۹- ۳۹	۴۹- ۴۹	۱۴۹- ۱۴۹	۱۴۹۱- ۱۴۹۱
۴۰- ۴۰	۵۰- ۵۰	۱۵۰- ۱۵۰	۱۵۰۱- ۱۵۰۱
۴۱- ۴۱	۵۱- ۵۱	۱۵۱- ۱۵۱	۱۵۱۱- ۱۵۱۱
۴۲- ۴۲	۵۲- ۵۲	۱۵۲- ۱۵۲	۱۵۲۱- ۱۵۲۱
۴۳- ۴۳	۵۳- ۵۳	۱۵۳- ۱۵۳	۱۵۳۱- ۱۵۳۱
۴۴- ۴۴	۵۴- ۵۴	۱۵۴- ۱۵۴	۱۵۴۱- ۱۵۴۱
۴۵- ۴۵	۵۵- ۵۵	۱۵۵- ۱۵۵	۱۵۵۱- ۱۵۵۱
۴۶- ۴۶	۵۶- ۵۶	۱۵۶- ۱۵۶	۱۵۶۱- ۱۵۶۱
۴۷- ۴۷	۵۷- ۵۷	۱۵۷- ۱۵۷	۱۵۷۱- ۱۵۷۱
۴۸- ۴۸	۵۸- ۵۸	۱۵۸- ۱۵۸	۱۵۸۱- ۱۵۸۱
۴۹- ۴۹	۵۹- ۵۹	۱۵۹- ۱۵۹	۱۵۹۱- ۱۵۹۱
۵۰- ۵۰	۶۰- ۶۰	۱۶۰- ۱۶۰	۱۶۰۱- ۱۶۰۱
۵۱- ۵۱	۶۱- ۶۱	۱۶۱- ۱۶۱	۱۶۱۱- ۱۶۱۱
۵۲- ۵۲	۶۲- ۶۲	۱۶۲- ۱۶۲	۱۶۲۱- ۱۶۲۱
۵۳- ۵۳	۶۳- ۶۳	۱۶۳- ۱۶۳	۱۶۳۱- ۱۶۳۱
۵۴- ۵۴	۶۴- ۶۴	۱۶۴- ۱۶۴	۱۶۴۱- ۱۶۴۱
۵۵- ۵۵	۶۵- ۶۵	۱۶۵- ۱۶۵	۱۶۵۱- ۱۶۵۱
۵۶- ۵۶	۶۶- ۶۶	۱۶۶- ۱۶۶	۱۶۶۱- ۱۶۶۱
۵۷- ۵۷	۶۷- ۶۷	۱۶۷- ۱۶۷	۱۶۷۱- ۱۶۷۱
۵۸- ۵۸	۶۸- ۶۸	۱۶۸- ۱۶۸	۱۶۸۱- ۱۶۸۱
۵۹- ۵۹	۶۹- ۶۹	۱۶۹- ۱۶۹	۱۶۹۱- ۱۶۹۱
۶۰- ۶۰	۷۰- ۷۰	۱۷۰- ۱۷۰	۱۷۰۱- ۱۷۰۱
۶۱- ۶۱	۷۱- ۷۱	۱۷۱- ۱۷۱	۱۷۱۱- ۱۷۱۱
۶۲- ۶۲	۷۲- ۷۲	۱۷۲- ۱۷۲	۱۷۲۱- ۱۷۲۱
۶۳- ۶۳	۷۳- ۷۳	۱۷۳- ۱۷۳	۱۷۳۱- ۱۷۳۱
۶۴- ۶۴	۷۴- ۷۴	۱۷۴- ۱۷۴	۱۷۴۱- ۱۷۴۱
۶۵- ۶۵	۷۵- ۷۵	۱۷۵- ۱۷۵	۱۷۵۱- ۱۷۵۱
۶۶- ۶۶	۷۶- ۷۶	۱۷۶- ۱۷۶	۱۷۶۱- ۱۷۶۱
۶۷- ۶۷	۷۷- ۷۷	۱۷۷- ۱۷۷	۱۷۷۱- ۱۷۷۱
۶۸- ۶۸	۷۸- ۷۸	۱۷۸- ۱۷۸	۱۷۸۱- ۱۷۸۱
۶۹- ۶۹	۷۹- ۷۹	۱۷۹- ۱۷۹	۱۷۹۱- ۱۷۹۱
۷۰- ۷۰	۸۰- ۸۰	۱۸۰- ۱۸۰	۱۸۰۱- ۱۸۰۱
۷۱- ۷۱	۸۱- ۸۱	۱۸۱- ۱۸۱	۱۸۱۱- ۱۸۱۱
۷۲- ۷۲	۸۲- ۸۲	۱۸۲- ۱۸۲	۱۸۲۱- ۱۸۲۱
۷۳- ۷۳	۸۳- ۸۳	۱۸۳- ۱۸۳	۱۸۳۱- ۱۸۳۱
۷۴- ۷۴	۸۴- ۸۴	۱۸۴- ۱۸۴	۱۸۴۱- ۱۸۴۱
۷۵- ۷۵	۸۵- ۸۵	۱۸۵- ۱۸۵	۱۸۵۱- ۱۸۵۱
۷۶- ۷۶	۸۶- ۸۶	۱۸۶- ۱۸۶	۱۸۶۱- ۱۸۶۱
۷۷- ۷۷	۸۷- ۸۷	۱۸۷- ۱۸۷	۱۸۷۱- ۱۸۷۱
۷۸- ۷۸	۸۸- ۸۸	۱۸۸- ۱۸۸	۱۸۸۱- ۱۸۸۱
۷۹- ۷۹	۸۹- ۸۹	۱۸۹- ۱۸۹	۱۸۹۱- ۱۸۹۱
۸۰- ۸۰	۹۰- ۹۰	۱۹۰- ۱۹۰	۱۹۰۱- ۱۹۰۱
۸۱- ۸۱	۹۱- ۹۱	۱۹۱- ۱۹۱	۱۹۱۱- ۱۹۱۱
۸۲- ۸۲	۹۲- ۹۲	۱۹۲- ۱۹۲	۱۹۲۱- ۱۹۲۱
۸۳- ۸۳	۹۳- ۹۳	۱۹۳- ۱۹۳	۱۹۳۱- ۱۹۳۱
۸۴- ۸۴	۹۴- ۹۴	۱۹۴- ۱۹۴	۱۹۴۱- ۱۹۴۱
۸۵- ۸۵	۹۵- ۹۵	۱۹۵- ۱۹۵	۱۹۵۱- ۱۹۵۱
۸۶- ۸۶	۹۶- ۹۶	۱۹۶- ۱۹۶	۱۹۶۱- ۱۹۶۱
۸۷- ۸۷	۹۷- ۹۷	۱۹۷- ۱۹۷	۱۹۷۱- ۱۹۷۱
۸۸- ۸۸	۹۸- ۹۸	۱۹۸- ۱۹۸	۱۹۸۱- ۱۹۸۱
۸۹- ۸۹	۹۹- ۹۹	۱۹۹- ۱۹۹	۱۹۹۱- ۱۹۹۱
۹۰- ۹۰	۱۰۰- ۱۰۰	۲۰۰- ۲۰۰	۲۰۰۱- ۲۰۰۱
۹۱- ۹۱	۱۰۱- ۱۰۱	۲۰۱- ۲۰۱	۲۰۱۱- ۲۰۱۱
۹۲- ۹۲	۱۰۲- ۱۰۲	۲۰۲- ۲۰۲	۲۰۲۱- ۲۰۲۱
۹۳- ۹۳	۱۰۳- ۱۰۳	۲۰۳- ۲۰۳	۲۰۳۱- ۲۰۳۱
۹۴- ۹۴	۱۰۴- ۱۰۴	۲۰۴- ۲۰۴	۲۰۴۱- ۲۰۴۱
۹۵- ۹۵	۱۰۵- ۱۰۵	۲۰۵- ۲۰۵	۲۰۵۱- ۲۰۵۱
۹۶- ۹۶	۱۰۶- ۱۰۶	۲۰۶- ۲۰۶	۲۰۶۱- ۲۰۶۱
۹۷- ۹۷	۱۰۷- ۱۰۷	۲۰۷- ۲۰۷	۲۰۷۱- ۲۰۷۱
۹۸- ۹۸	۱۰۸- ۱۰۸	۲۰۸- ۲۰۸	۲۰۸۱- ۲۰۸۱
۹۹- ۹۹	۱۰۹- ۱۰۹	۲۰۹- ۲۰۹	۲۰۹۱- ۲۰۹۱
۱۰۰- ۱۰۰	۱۱۰- ۱۱۰	۲۱۰- ۲۱۰	۲۱۰۱- ۲۱۰۱

• « ۱۱ ۱۲ ۱۳ » « ۱۴ ۱۵ ۱۶ » « ۱۷ ۱۸ ۱۹ » « ۲۰ ۲۱ ۲۲ » « ۲۳ ۲۴ ۲۵ » « ۲۶ ۲۷ ۲۸ » « ۲۹ ۳۰ ۳۱ » « ۳۲ ۳۳ ۳۴ » « ۳۵ ۳۶ ۳۷ » « ۳۸ ۳۹ ۴۰ » « ۴۱ ۴۲ ۴۳ » « ۴۴ ۴۵ ۴۶ » « ۴۷ ۴۸ ۴۹ » « ۵۰ ۵۱ ۵۲ » « ۵۳ ۵۴ ۵۵ » « ۵۶ ۵۷ ۵۸ » « ۵۹ ۶۰ ۶۱ » « ۶۲ ۶۳ ۶۴ » « ۶۵ ۶۶ ۶۷ » « ۶۸ ۶۹ ۷۰ » « ۷۱ ۷۲ ۷۳ » « ۷۴ ۷۵ ۷۶ » « ۷۷ ۷۸ ۷۹ » « ۸۰ ۸۱ ۸۲ » « ۸۳ ۸۴ ۸۵ » « ۸۶ ۸۷ ۸۸ » « ۸۹ ۹۰ ۹۱ » « ۹۲ ۹۳ ۹۴ » « ۹۵ ۹۶ ۹۷ » « ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ »

xxxxxxxxxxxxxxxx
 = ۲۸ = ۲۸

شرط فاصلی
 = ۲۸ =

” يازماسا مز، كېلسە مز، كېلمەسە مز، شەكلدا ايشلەتسەلەر مەم آز ايشلەگەي .
 اما تارىخى ايشلەگەن اورنىغە احتراماً كىمىنراق علاھىدا بحث قىلىنور .
 ۶نچى شەكلداكى ” يازسا گز، يازماسا گز، دېگەننىڭ اورنىگە ” يازسا گلەر -
 يازماسا گلەر دېپەم ايشلەتۈرلەر .

شرط فعل ، باشقا بىرايشنى اۆزىگە باغلاماسدىن ، يالغوز - اۆزى ايشلە -
 گەندا ” اميد - ارمان ، ، معناسىنى بېرەدۇر .:

” كۆڭلى تىلەگەن مرادغە يېتسە كېشى ! ،
 يا بارچا مرادلەرنى ترك اېتسە كېشى ! ،
 بۆايككى مىسراۋلماسا عالم دا ،
 باشىنى آلب بىرسارغە كېتسە كېشى ” (بابر)

XXXXXXXXXXXXXX

قوزغا تىش فعلى

شرط فعللەرغە ” چى ، ، قوشۇلسا ” قوزغا تىش فعلى بولور ، ،

- ۱ - يازسا چى • يازماسا چى •
- ۲ - يازسا مچى • يازماسا مچى •
- ۳ - يازسا گچى • يازماسا گچى •
- ۴ - يازسەلەر چى • يازمەسەلەر چى •
- ۵ - يازسە گچى • يازمەسە گچى •

XXXXXXXXXXXXXX

ايككىنچى اۆيۈم • حاضرغى فعللەر •

=====

ترکستانچە دا حاضرغى فعللەرنىڭ اۈچ شىكلى بار :

سۆزنىڭ تۈگەشىدا چوزۇق (مد) بولغان بۇيرۇققا " دۇرە ، قوشۇپ يازىلۇر .

تۈگەشىدا چوزۇق حرف بولماغان حالدا ھەم " دۇرە ، قوشۇلۇپ فعل نىڭ شىكلى ياسا لۇر . بۇنىڭغە ، ايشلەگۈچى بېلگىلەر (ا د ا ت) نىڭ تۇرلەرى (نوع لەرى) قو - شۇلۇپ - بۇفعل نىڭ) بېش شىكلى تۈزۈلۇر . براق ، بۇ فعل نىڭ ۱ = ۱ = شىكل - لەردا " دۇرە ، قوشۇمچە سى توشۇپ قالادۇر .

تۈگەشى چوزۇق سىز بۇيرۇق دەن :

<u>يازما</u>	<u>ياز</u>
يازمايدۇر .	۱ - يازا دۇر (۱)
يازمايمەن .	۲ - يازامەن .
يازمايسەن .	۳ - يازاسەن .
يازمايدۇرلەر .	۴ - يازا دۇرلەر .
يازمايمىز .	۵ - يازامىز .
يازمايسىز .	۶ - يازايسىز .

(۱) مېن ، ايلگەرى بىلمىندۇرغانغە ويغۇن لەشتىرىپ " در - دىرە ، دا تىلەرى نى (دۇر) شىكلندا يازدىم چۈنكى : بىزلەر عرب حرفلەرنى قبول قىلغان مىزدەن كىمىن تركستان ادبىيات چىملەر قۇرۇلتايى ، عربچە داكى حرىكاتلەر - اورنىغە - و - ا - ى - ايشلەتمەكنى قرار قىلغان اېدىلەر (م . بوغرا - تركستان تارىخى) عرب املا سندا " تۇرغۇن ، تۇرسۇن ، يازغان نىڭ اورنىغە " تۇرغۇن ، تۇرسۇن ، يازماق قاعدە سىنى اېجاد قىلغانلەر .

(خولقوبون باي)

«دورغا كورۇنمايدۇ»

«بىزنىڭ ئاساسلىق بىلەن خانىنىڭ دورغا كورۇنمايدۇ»

(كامل جوارىمى) «دورغا بىلەن خوتىن وختورامى وللاسى»

(خولقوبون)

«دورغا قورالداشمايدۇ»
- كورۇنما - كورۇنما - كورۇنما - كورۇنما

(بىلەن) «دورغا قورالداشمايدۇ»

۱ -	وقۇتۇش	۱ -	وقۇتۇش
۰ -	وقۇتۇش	۰ -	وقۇتۇش
۳ -	وقۇتۇش	۳ -	وقۇتۇش
۲ -	وقۇتۇش	۲ -	وقۇتۇش
۲ -	وقۇتۇش	۲ -	وقۇتۇش
۱ -	وقۇتۇش	۱ -	وقۇتۇش

تۈرۈپ چۈشۈرۈش بۇرۇن دەن نەنەلەر:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
شۇنداقلا قورالداشمايدۇ.

«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»
«دورغا - دورغا - دورغا - دورغا»

” كېچە كۈندۈز تىلا دۇرلەر سىھاغە خىزمەت ” (كامل خوارزمى)

بۇ فعل نىڭ (۱ - ۴) شىكللەردا ” دۇر ” قوشۇمچەسىنىڭ تۈزۈلۈشى ، كۆچە (خلىق) تىلىدا : ” ى ” ، حرفىغە آيلانىپ : ” يازادى ، يازمايدى ، يازادىلەر ، يازمايدىلەر ، بولۇپ ” ادبىيات قىبول قىلماغا ندۇر .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

حاضرغى فعللەرنىڭ ۲ - نچى شىكلى

بۇيرۇققا ” ما قدا دۇر ” قوشۇش بىلەن حاضرغى فعل نىڭ ايككىنچى شىكلى تۈزۈلۈر .
۳ - ۴ شىكلدا بۇيرۇققە ” تۇرۇپ ” قوشۇلۇر .

كېلمە (كېمە - كەممە) (۱)

ياز

• كېلما قدا	• يازما قدا	۱ -
• كېلما قدامەن	• يازما قدامەن	۲ -
• كېلماى تۇرۇبسەن	• يازىب تۇرۇبسەن	۳ -
• كېلماى تۇرۇبدۇرلەر	• يازىب تۇرۇبدۇرلەر	۴ -
• كېلمەى تۇرۇبىمز	• يازىب تۇرۇبىمز	۵ -
• كېلماى تۇرۇبسىز	• يازىب تۇرۇبسىز	۶ -

(۱) اوزبېك كۆچەسۆزىدا ” كېلمە ” نى - كېمە - دېسەلەر ، اۇيغۇر كۆچە سۆزىدا - كەممە - دېرلەر . اگر ، كۆچەسوزىنى اعتبار قىلە دۇرغان بولساق ، بۇيرۇق اساسى بولغان ” كېلمە ” اورنىغە باشقا اۆزەك تاپماققا مجبور دۇرمىز . بۇحقدا اوزون مناقشە قىلماق اورنىغە ، كۆچە سۆزىنى اساس قىل غوچىلەر - اۆزتىللەرىگە - اۆزەك تاپقونچە بىز ، اۆزىولىمىزدەن قالماى مىز . آتا - بابالەر مىزقالدۇرغان ادبى مىراثىمىزنى يوقا تىمايمىز .

A = ۲۷ =

اۋچۇنچى اۋيۇم - اۆتكەن فعل (ماضى)

XXX

= ۲۸ = درس

=====

اۆتكەن فعللەر اۋيۇمىدا اۋچ خىل فعل بار. (كۆرۈلگەن ، اېشىتىلگەن ،
 حكاية فعللەرى) كۆرۈلگەن فعل لەر .

بۇ فعل ، برايش نىڭ اۆتكەن زماندا بولغان ياكى بولماغاننى -
 بىلىنىدۇرغاندا - بۇيرۇققا " دى ، قوشۇلماق بىلەن فعل نىڭ بىرىنچى شىكلى
 تۈزۈلگەن بولۇر . بۇنىڭغا ايشلەش نىڭ تۈرلەرى (نوع لەرى) قوشۇلۇپ -

يەنە بېش شىكل ھەم ياسالغان .
نمونە لەرى :

<u>ياز</u>	<u>يازما</u>	<u>كېل</u>	<u>كېلمە</u>
۱- يازدى	يازما دى	كېلدى	كېلمە دى
۲- يازدىم	يازما دىم	كېلدىم	كېلمە دىم
۳- يازدىڭ	يازما دىڭ	كېلدىڭ	كېلمە دىڭ
۴- يازدىلەر	يازما دىلەر	كېلدىلەر	كېلمە دىلەر
۵- يازدىق	يازما دىق	كېلدىك	كېلمە دىك
۶- يازدىڭىز	يازما دىڭىز	كېلدىڭىز	كېلمە دىڭىز

بۇ فعل نىڭ ۱۶ نچى شىكلىغە " يازدىڭلەر ، يازما دىڭلەر ، كېلدىڭلەر ، كېلمە
 دىڭلەر ، دېپ ھەم ايشلەتەلور .

يەنە 5 نچى شكىلداكى " يازدىق ، ، اورنىغە " يازدۇمىز ، يازما دىمىز ، ، دېپ *
يازىلغان نىسخە لەرنى ھەم اوچرەتەمىز . اېسكى تۈرك قاعدە لەرىنىدا - ديوان
اللغات الترك - " كېچتەمىز ، ، يازغا زىولسا ، گۈلتېكىمىن غە آتالغان - اور -
خون - آثار لەرىنىدا : " سۆزلە دىمىز ، جۈنە دىمىز ، يۈكۈندىرتەمىز ، قوندىرتەمىز ،
كېيى فعللەرنى تاش غە اويوب يازىلغانىنى كۆرەمىز .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

اېشىتمىلگەن فعل
=====

بۇ فعل ، برايش نىڭ ايلگەردە بولب - بولما غا نىدىن خبر بېرەدۇر .
بۇ فعل نىڭ ايككى شكىلى (تۈرى) بولۇر .
بىرىنچىسى : بۇيرۇققە " غان ، قان ، گەن ، كەن ، ، بېلگى لەرىنى آلتان -
بولسە ، بولما غان فعللەرنىڭ بېلگىسى بولغان حرفلەرنى قوشماق بىلەن -
يەنە بېش شكىلى ھەم ياسالغانى .

	<u>ياز</u>	<u>يازما</u>	<u>كېل</u>	<u>كېلمە</u>
۱ -	يازغان	يازماغان	كېلگەن	كېلمەگەن .
۲ -	يازغانمەن	يازماغانمەن	كېلگەنمەن	كېلمەگەنمەن .
۳ -	يازغانىسەن	يازماغانىسەن	كېلگەنىسەن	كېلمەگەنىسەن .
۴ -	يازغانلەر	يازماغانلەر	كېلگەنلەر	كېلمەگەنلەر
۵ -	يازغانمىز	يازماغانمىز	كېلگەنمىز	كېلمەگەنمىز .
۶ -	يازغانىمىز	يازماغانىمىز	كېلگەنىمىز	كېلمەگەنىمىز .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

حكاية فعلى

بۇ فعل ، بىرايش نىڭ ياقىنىدە غىسنە بولغان بولماشا نىمەن خىبر بېرە دۇر .
 بۇيرۇققە " ب دۇر ، قوشۇپ ياسالغانى . اۇنىڭ ايشلە
 گۆچى (فاعل) بېلگىلەرى قوشۇلۇش بىلەن يەنە بېش شىكلى ياسالغانى .

يازما

ياز

يازما بدۇر .	يازىبدۇر	-۱
يازما بەن .	يازىبەن	-۲
يازما بىسەن .	يازىبىسەن	-۳
يازما بدۇرلەر .	يازىبدۇرلەر	-۴
يازما بىمز .	يازىبىمز	-۵
يازما بىسز .	يازىبىسز	-۶

XX

زمان سىز فعللەر
 د ر س = ۲۹ =
 =====

بوفعللەرنىڭ اۆزىدەن " زمان ، آڭلانمايدۇر . بۇنداغ فعللەر اۆزلەرى
 دەن كىم كېلگەن بىر فعل غەباغلاىب ايشلەيدۇر . وە كىم كېلگەن فعل -
 نىك زماندە باغلاىب قالادۇر . ايشلەگۆچى فعل (فاعل) لەرى ھەم اۆز-
 لەرىگە اېمەس ، كىم كېلگەن فعل غە قوشۇلۇر . بۇلەراۇچ خىل بولۇر:
 بىرىنچى حالدا ، اوزىدەن كىم كېلگەن فعل نىڭ سببىنى بىلىنىدۇر دۇر .
 بۇيرۇققا " غالى ، قالى ، كەلى ، كەلى ، قوشوب ياسالادۇر . " بۇ بالە -
 اوقوغالى كېلگەن ، مېن سېنى كۆرگەلى كېلدىم ، اۇ كىتابنى اوقوغالى
 آلا دۇر ، بۇنىڭ : اېشتكەلى ، اتقالى ، آچقالى كىبى نوع لەرى بولۇر :

را بنوزى يازغان "قصص الانبياء" ، دەن باشلاپ بۈكۈنكى شاعىرلەر مزغەچە -
ھەممە سىنىك اثرلەرسىندا بۇ شەكل غە كۆپ اۇچرا ما ق ممكەن دۇر .

" احوال كۆكۈل آلتالى بىر محرم تا پىماى ،

ظلمىگىنى قىرىندا شۇ غمىگىنى پىدر ايتىدىم ،

(مىشرب)

" اۇلۇسقا قىلغالى اسرا رحكىتىگىنى عىبان ،

ضاللت اهللى ارا بولدى انبىا پىدا ،

(امىر)

" يولۇگىنە آچۇق - چىم حىران كىبى ،

ساگا بولغالى مەھر انور فدا ،

(كامل خوارزمى)

" فرقت آتىدىن يىقىلدىم ياركېلدى سورغالى ،

اې شىبانى ، ياردىدىگىنە دواقلىدى يەنە ،

(شىبانى)

ايككىنچىسى : " وقت فعلى ، دۇر . بۇ فعل ، اۆز دەن كىمىن كېلگەن فعل

نىك زمانى بىلەن اۆزى تۇرگەن زمان آراسىندا ھىچ برايش اۆتمەگەنىنى -

بىلىنىدۇرا دۇر . ھەمدە ، كىمىنكى فعلنى اۆزىنىك بىر نىتىجەسى دەك كۆرسەتە

دۇر . بۇنى ياسا ما ق اۇچون بۇيرۇققە : " غاچ ، قاچ ، گەچ - كەچ ، قو -

شۇلە دۇر . " يازغاچ ، آتقاچ ، كېلگەچ ، اېشتكەچ ، سىزچا قىرغاچ كېلدىم ،

سېنى كۆرمەگەچ قايتدىم ، اېشكىنى آچقاچ (اىچكەرىگە) كىردىم ، اوغرىنى

تا پىقاچ جزالەرمە ، كىبى .

اۇچۇنچىسى : " حال فعلى ، دۇر . بۇ فعلنى ياسا ما ق اۇچون ، بولادۇرغان -

فعل غە " ب ، ح ، بولماغانىنە " ى ، ح ، حرفى قوشۇلادۇر . مثالا :

" بارىب كېلدىم ، اوقۇب چىرقاى ، كۆرىب قايتقانمەن ، سۆزلەمەى تۇر !

تېگمەي تۇرغۇمدۇر ، آچىلمەي سولدى ۶۶ دېگەنلەرداكى " بارىب ، اوقۇب ،
 كۆرسىب ، سۆزلەمەي ، تېگمەي ، آچىلمەي ، ۶۶ ئىشلەردى كېيى .
 بۇ فعل نىڭ - بولماغان شىكللەردى اورنىدا باشقا بىر شىكل ھەم بار : سۆزلەمەس
 دەن اورنىگە " سۆزلەمەي ۶۶ تىنمەس دەن اورنىگە " تىنمەي ۶۶ آچىلمەس
 دەن اورنىگە " آچىلمەي ۶۶ شىكلدا بولۇر .

بېشىنچىسى : قوشما فعللەردۇر : " يازدىم ، باشلىدىم ، كېيى ايىككى فعل بىر
 بىرىگە قوشۇلۇپ ايىككى سىمنىك مەناسىدەن - آرايىش " بىر مەنىدە ، بىرگەن بىر -
 فعل بولادۇر . " يازا باشلىدىم ، كېلە باشلىدى كېيى . بىز بۇنىڭغا " قوشما فعل ۶۶
 دېيىپ آتايىمىز . قوشما فعلدا : مەنى نىڭ ئىشلىرى بىرىنچى فعلدا كۆرۈنۈش بىلەن
 ايىككىنچى فعل نىڭ مەنىسى ئۆزىگە " قىيد = باغلانىپ ۶۶ قالدۇر .

قوشما فعل ياساماق اۇچۇن بىرىنچى فعل نىڭ تۇرگەنىدا چوزغى (مد) بولسا ،

”ى“ چوز و قىمىز بولسا ”ا“ - - - قوشۇلۇر . ايككىنچى فعل اۆز حالىدا قالغۇر .
مثلاً : ” يا زاباشلەدى ، اوقۇى بىردىم ، يىقىلە قال ، اۆلەيە زىدىم ، كىبى .

قوشما فعل نىك زىمان بىلەن ، بولادۇرغان - بولمايدۇرغان اۆزگەرش
لەر نىك مەمەسى ايككىنچى فعلدا بولۇر . بىرىنچى فعل اۆزگەرمەسدىن قالادۇرۇر
” يا زاباشلەدىم ، يا زىماى باشلەدىم دېگەندا بۇ - ايككى - فعل نىك ايككى

سى مە بولادۇرغان فعل دۇر . نىمەگەكى : ايككىسندا مە ايككىنچى فعل ، بولا
دۇرغانلىقىنى كۆرسەتماقدا دۇر . ” يا زاباشلاما دىم ، كۆرە قالما دىك ”

دېگەندا ، بۇ - ايككى قوشما فعل نىك ايككىسى مە بولما سلىقىنى كۆرسەتماقدا -
بولغان فعل دۇر . (ايككىسىنى مە ايككىنچى فعللەرى بولۇشىمىز فعل دۇر)

قوشما فعلنى يا زىغاندا بىرىنچى فعل بىلەن ايككىنچى فعل آرايىغە (-) چىرمى -
قويۇلۇر . (يا زى - باشلامىم ، يا زىماى - باشلامىم) كىبى .

خط يازدىم ، شهرباردىم ، اوغرى توتدىم ، ايش قىلدى . دېگەنمىزدا بۇ سۆز
 لەرنىڭ ھېچ بىرى قوشما فعل بولمايدى . نېمەدا چۈنكى : بۇنداكى اسم بىلەن
 فعل آراسىدا " نى ، گە ، غە ، قوشۇمچەسى - قوشۇپ سۆزلەنگەن دا معنا لەرى
 بۇزۇلماس . مثلاً : خط يازدىم اورنىغە " خط نى يازدىم ، اوغرى توتدىم -
 اورنىغە " اوغرىنى توتدىم ، ايش قىلدىم ، اورنىغە " ايشنى قىلدىم ، دېگە
 ندا معنى لەر بۇزۇلمەيدۇر .

يوقا رىداكى قوشما فعللەردا بولسە ، فعل بىلەن اسم آراسىندا " نى ، غە - گە ،
 كىرىش بىلەن معنا لەرى بۇزۇلمەيدۇر . مثلاً : " مەكىن بولدى ، يازمىش اورنىغە -
 مەكىن نى بولدى - يازمىسە ، ياكى : يەخشى ايتىدىڭ اورنىغە " يىخشى
 نى ايتىدىڭ ، دوست توتدىم ، اورنىغە " دوست نى توتدىم ، دەپ بولماس .

بىر فعل ياكى بىر اسم ، ياردىمچى فعل غە قوشۇلۇپ ھەم قوشما فعل بولغانى
 بۇنداغ قوشما فعل نى بىلماق اوچۇن ياردىمچى فعل نى بىلماغىمىز لازم .
 ياردىمچى فعل نىڭ اۆزەكى ، بۇيرۇغى " اپرە ، بولۇپ ايش اسمى " اپرمەك ،
 دۇر . بىراق ، بۇلەرنىڭ ايككىسى ھەم ايشلەتمەيدۇر . بۇ اۆزەك دەن ياسا
 غان فعللەردا ايشلەتمەگەنلەرى تۇبەندا كىلەردۇر :

- ۱- اپدى ، اپدىم ، اپدىك ، اپدىلەر ، اپدىڭز .
- ۲- اپرۇر ، اپرۇرمەن ، اپرۇرسەن ، اپرۇرلەر ، اپرۇرمىز ، اپرۇرسىز .
- ۳- اپكەن (دۇر) ، اپكەنمەن ، اپكەنسەن ، اپكەنلەر ، اپكەنمىز ، اپكەنسىز .
- ۴- اپسە ، اپسەم ، اپسەك ، اپسەلەر ، اپسەڭ ، اپسەڭز .
- ۵- اپمىش ، اپمىشمەن ، اپمىشسەن ، اپمىشلەر ، اپمىشمىز ، اپمىشىز .
- ۶- اپمەس ، اپمەسمەن ، اپمەسسەن ، اپمەسلەر ، اپمەسىز ، اپمەشىز .

(يوقا رىدا - اۆتكەن نىمۇنەلەر: " اپردى ، اپكەن ، اپرمەش ، اپرسە كىبى - يازىلىش بىلەن ياردىمچى فىل نىڭ اۆزەكى " اپرە ، نى كۆرسەتسە تۇرە راپدى كىمىن راق " ر ، ، حرفى توشوب قالغان .)
 اۆتكەن صحىفە دا كۆرسەتمەكەن ۶ خىل ياردىمچى فىللەردەن بېشى نىڭ بولوشسىز (سىغە) سىنى ياسا ماق اۇچۇن ھەممەدەن بۇرۇن " اپمەس ، ، فىلى نى ايشلەپ كۆرمەك لازم .
اورنەكلەر:

- ۱ - اپمەس اپدى ، اپمەس اپدىم .
- ۲ - اپمەس اپرۇر ، اپرۇرمەن .
- ۳ - اپمەس اپكەن ، اپمەس اپكەنمەن .
- ۴ - اپمەس اپمەش ، اپمەس اپمەشمەن .
- ۵ - اپمەس اپسە ، اپمەس اپسەم .

ياردىمچى فىل نىڭ ايشلەنىشى

- بۇ كۆمەكچى فىل ، " زمانسىز فىل ، ، اۇيۇمىدا كۆرسەتمەكەن فىللەرغە قو - شۇلمايدۇر . شۇنىڭدەك " كۆرىلگەن فىل ، ، غەھەم قوشولماس . " سۆڭفى - زمان فىللەرىگە ھەم قوشۇلمايدۇر . قالغان ھەممە فىللەرگە قوشۇلۇپ ، اۆ - لەردا كى " خىر ، ، معناسىنى " حكاىە ، ، معنى سىگە ايلەندۇرا دۇر :
- ۱ - مېن كېلىمىپ اپدىم ، اۆ كېلىمەپ اپدى ، سېن كۆرىمىپ اپدىڭ .
 - ۲ - مېن كېلىمىش اپدىم ، اۆ كېلىمەس اپدى .
 - ۳ - مېن كېلىگەن اپدىم ، اۆ كېلىمەگەن اپدى .
 - ۴ - سېن يازماقدا اپدىڭ ، اۆ لەرىيازماقدا اپدىلەر .
 - ۵ - مېن يازار اپدىم .

- ۶- سېن يازارا پېدىك ، سېن يازماس اېدىك .
 - ۷- يازسە اېدى ، يازساك اېدىك .
 - ۸- اوقتقاي اېدىم ، كورمەگەي اېدىك ، اولتورماغاي اېدىك .
 - ۹- يازارا اېدىم ، يازماس اېدىم ، اوقور اېدىم
- ياردمچى فعللەر صفتغە اسمغە قوشۇلۇپ قوشما فعل ياسايدۇرلەر .
- ” اؤ كۈنى كېلگەن كىشى ، احمد اېدى . بىزنىڭ يۇرت اوزاقتا اېدى .
- مېن ايچكەن (مېنىڭ ايچكەنم) سۇۋا پكەن . اؤ (كىشى) اوقتقوجى اېمىش ، كىلىلەر .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

فعل لەرنىڭ باب لەرغە آيرىلماغى

درس = ۳۰ =

=====

احمد كىتابنى اوقۇدى . اوقتقوجى ، اوقۇغۇچىنى چاقرغان .

چولپان شعرىنى يۇبارمايدۇر . يوقارىداكى ” اوقۇدى ، چاقرغان ، يۇبار-
مايدۇر ، دېگەنلەر مەز فعل بولۇپ ، ” احمد ، اوقتقوجى ، چولپان ،
لەرشۇفعل نىڭ ايشلەغۇچى لەرى دۇر .

بىز بۇفعللەرنىڭ ايشلەغۇچى لەرى بىلەنمەنە ” احمد اوقۇدى ، اوقتقوجى چاقرغان ، چولپان يۇبارمايدۇر ، ديدۇرغان بولساق ، سوزىمىزنى -
تىڭلاغان كىشى : ” نىمەنى ، كىمنى ؟ ، دېپ سورا ماغى لازمدۇر .

شۇل سواللەرغە جواب بولسۇن - دېپ ” كىتابنى ، اوقۇغۇچىنى ، شعرىنى ،
دېگەن بولدىك . اۇنداغ بولسا بۇ فعللەر ، اۆز - ايشلەغۇچى لەرىدەن صادر
بولغاچ ، تاثيرلەرىنىڭ باشقا بىركىمگە ياكى بىرنەرسەگە توشماغى باردۇر .

اۇ بولسا " كىتاب ، اوقۇغۇچى ، شەئەر ، دەن عبارت دۇر . ايشلەگۈچىدەن -
 صا دربولۇپ ، تائىرى باشقا نەرسەگە ياكى بىر كەمسەگەدا ۆتكەن فعل غە "اۆتەم
 فعلى ، ، دېپ آتاپ بىرنىچى باب اعتبار قىلەمز . " يا مشۇر ياغما يدۇر ، بۆلۈت
 لەر كېتكەن ، قۇياش چىمىدى ، ، دېگەنەمىزدا كى " ياغما يدۇر ، كېتكەن ، -
 چىمىدى ، ، سۆزىدەن كىمىن " نىمەنى ؟ ، كىمىنى ؟ ، ، دېگەن سورا ققە حاجت تۇش-
 ما يدۇر . دېمەك : بۇ فعللەر ، اۇزايىشلەغۇچى سىدەن صا دربولغان تائىرلە
 رى باشقاغە تۇشمەيدۇر . مۇنداق فعل غە فعل لازم دېپ آتايىمىز (بوۋىنچى فعل
 بولدى .)

" شريف ، تۇرسۇن بىلەن سۆزلەشدى . تۇرسۇن بىلەن شريف سۆزلەشدى
 لەر . ايىككى اورتاق سۆزلەشەلەر . ، ، دېگەنەمىزدا ، " سۆزلەشدى ، سوزلە-
 شەلەر ، ، فعللەرى برايشنى ايىككى ايشلەگۈچى طرفىندەن بىر- بىرلەرىگە قارا
 تمب ايشلەگەنىنى بىلىنىدۇرا دۇر . مۇنداق فعل غە " اورتاقلىق فعل ، ، دېپ -
 آتايىمىز . (بۇ بىلەن اۇچ بولدى)

" اورتاقلىق فعل ، ، نى ياسا ماق اۇچۇن بۇيرۇققە (ش) قوشۇلۇر . مثلاً:
 يازمىشە دۇر ، يازمىشارمىز ، كېلىشىكەن سىز ، ، كىبى . بۆلەرنى بولۇشىسز قىلماق -
 اۇچۇن (ش) دەن كىمىن " ما - مە ، ، قوشۇلۇپ : " يازمىشما يدۇر ، يازمىشارمىز ،
 كېلىشىمەگەن سىز ، ، كىبى شەكىللەنەدۇر .

بۇ باب لەرنىڭ ھەربىرى دەن باشقا بايلەرى ياسا ماق ، يوقا رىدا كى اۇچ
 باب فعل لەرنىڭ تۇپ بايلەرىدۇر . بۆلەرنىڭ ھەربىرىدەن باشقا بايلەرتوزمە
 مەك اۇچۇن آيرىم قاعدەلەر بار :

۱- " اۆتەم فعل ، ، لەرىنىڭ بولۇشلىك لەرىگە " تەر ، دۇر ، ، قوشۇپ -
 ايىككىنچى درجە " اۆتەم ، ، فعل ياسا لادۇر . بۇنى بولۇشىسز قىلماق اۇچۇن

" تىر، دۇر، دەن كىمىن " ما - مە، قوشۇلادۇر.

" تىر، قوشۇلغانىغە مىثال : آچتىر، آچتىرما، چېكىتىر، چېكىتىرما، بولۇر.

" دۇر، " " : يازدىر، يازدىرما، بىلدۇر، بىلدۇرما، " "

بۇ باب نىڭ بەئىزى فەللىرى دا - تىر - قوشۇمچەسىدەن (ت) قالىدە، يەن

باشقا حالدا (ر) غىنە قالدۇر. اۇنىڭ مىثالى : اۇچىر، آشىردىلەر، پىشىر -

گەنلەر بولۇپ، (ت) حرفى قالغانىغە نەمۇنە : يىقىت، اوقۇت، بېزەت،

ياساتمەدىڭ، اوقۇتما دىم شەكلىدا بولۇر.

۲ - فەل لازىم، دەنە قارىقى قاعدەدە " اۆتىم - مەتەدى - فەل، -

ياسالادۇر. بىراق، بۇلەر مەنا اعتبارى بىلەن بىرىنچى درجە - اوتىم فەل

بولادۇر. (چۈنكى - بۇلەر، اۆتىم فەل دەن اېمەس، فەل لازىم دەن تۈزۈ

لگەن دۇر.)

" تىر، قوشۇلغانلەر يگە نەمۇنە : كېلىتىر، كېلىتىرمەيدۇر، كېلىتىرگەن.

" دىر، " : سىندىر، قاندىر، مەيندىرىڭ، مەيندىردىلەر.

" ت، " : ياساتقانلەر، وينا تىرگىلەر، ولتۇتما دىم،

" ر، " : تۇشىرسە، تۇشىرما سا، چىقارغىل، باتىرما.

يوقا رىداكى لەردەن تاشقارى ھەرايككى با بدەن ھەم فەللىرى ياسالغاندۇر.

" كۆرگەز، كۆرسەت، تويغۇز، تۇرغۇز، يېتىكىز، كېيى . بىلەن غەنە

۳ - " اورتاقلىق فەل، لەرى يالغۇز " تىر، قوشۇمچەسى بىلەن غەنە " اۆتىم،

فەل غە آيلانا دور. " كېلىشتىردىم، كېلىشتىرمە دىم، بۇزىشتىردىلەر،

اۈزۈشتىرغانلەر، ايتىشتىرمەدىڭ، آلىشتىرسە، آلىشتىرما سا . كېيى .

يۇقارىداكى اۆتۈم فعل لەرسىنى يەنە بىر درجە آرتتىرىماق اۈچۈن " تىرەت ، قوشۇمچەسى قوشۇلادۇر : " تىر - ر ، ، بىلەن تۈزۈلگەنىگە " ت ، ، قوشۇلغان حالدا : بىلدىرت ، سىندىرت ، قاندىرت ، يازدىرت ، بىلدىرتە ، آچىرت ، ، چېكىرتىدىڭ ، آتتىرتتىلەر ، كېلىتىرتتەدىلەر ، پەشىرت ، اۈچىرتما ، - چىقارتىب ، باتىرتقان اېدىم .

" ت ، ، بىلەن تۈزۈلگەنىگە " تىر ، ، قوشۇلغانى : اوقتىرت ، ياشاتىرت ، - ياساتىرت ، مز ، ، بېزەتتىرمەگەن ، كۆرسەتتىرمەگەن اېدىم ، تىكلىتىرتما ... ۴ - مجھول فعل ، ، لەر : سېنىكتا بىنى آچىدىڭ - كىتاب آچىلدى .

معلم مېنى چاقىرتتىدى - مېن چاقىرىلدىم . طلبە درسىنى يازغاندۇر - درس يازمىغاندۇر . دېباوقۇپ اۆتكەن لەرىمىزداكى : " آچىدىڭ ، چاقىردى ، يازغاندۇر ، ، فعل لەرى اۆتىم فعللەرى دۇر . بو فعللەرنىڭ - ايشلەگۈچىلەرى " سېن ، معلم ، طلبە ، ، دۇر . شۇ ايشلەگۈچىلەرنى - ايشدەن چىقارامىز - دە ، اۈنىڭ اۈرنىغە : كىتاب ، مېن ، درس سۆزلەرى نى قويسىب ، يۇقارىداكى فعللەرنى شۇ لەرگە نىسبەت بېرىپ ايتەمىز :

" كىتاب آچىلدى ، مېن چاقىرىلدىم ، درس يازمىدى ، ، بۇنداغ بولغان دىن كىيىن بۇرۇنقى شەكىلدا " آچىدىڭ ، چاقىردى ، يازغان ، ، دېگەن فعل لەرنى براز اۈزگەرگەننى يەنى بۇيرۇقلەرىگە (ل) قوشۇلغانىنى كۆرەمىز . مانا مۇنداق فعللەرنى " مجھول ، ، فعللەردىلور . مانا بو ، - يوقارىداكى اۈچ باب نىڭ ۴ نچىسى دۇر .

اورتاقلىق اۆتىم ، قالىم بابلەرىنىڭ - ھەممەسىنىڭ بۇيرۇقىغە (ل) قوشماق بىلەن " فعل مجھول ، ، ياسالۇر . بۇ فعل نىڭ بولۇشىمىزقىسى غە (ل) دەن كىيىن " ما - مە - ، ، لەرى يازمىغانى يېتەرلىكدۇر .

”يازىلدى ، يازىلمايدى ، اوقۇلغان ، اوقۇلماغان ، كىبى لىرى مجھول دۇر .
 اۆتسم فعللەرى دىن ياسالغان مجھول فعللەرشكىلى : يازدىرىلدى ، اوقۇتۇل
 مايدۇر ، اوقۇتتىرىلسا ، ياساتتىرىلغان ، كېلىشتىرىلسىدىن ، يىغىشتىرىلغان ،
 اوزۇشتىرىلمەيدۇرلەر ، كېلىشتىرىلمەيدۇرلەر .

” اورتا قلىق فعل دەن ياسالغان مجھول فعللەر : يازىشىلدى ، كېلىشىلگەن ،
 سۆزلەشىلگەن ، يىراقلىشىلگەن ، يازىلىشىمايدۇر ، كېلىشىمەگەن ،
 سۆزلەشىلمەگەن ، يىراقلىشىلماغان .

” سلت ، دەن ياسالغان مجھول فعللەر : بارىلدى ، چىقىلدى ، يۇرىل -
 دى ، چارچالدى ، يېتىلدى ، بارىلمايدى ، چىقىلمايدى ، يۇرىل -
 مادى ، يېتىلمەگەن .

” بىل ، قال ، كېل ، دەك ، تۇگەنچى (ل) بولغان بۇيرۇق -
 لەردەن مجھول فعللى ياسالغاندا (ل) ا ورنىغە (ن) بىلەن تۇزۇلۇر .
 (بىلىندى ، كېلىندى ، كېلىنەدۇر ، سېلىنەدۇر (مكافاتلەنگە
 ندۇر) قالىنمايدۇر ، آلىنمايدۇر) كىبى .

۵- ” اۆزلىك فعل ، دەن ياسالادۇرغان مجھول فعللەرگە كىرىش و نمونەلر:
 تۇگەنچى دا (ل) بولماغان بۇيرۇققا (ن) قوشۇلۇپ تۇزۇلگەن بىرتۇر
 لى فعل ھەم بارى : ” كورسەدۇر ، اويغاندى . . . كىبى فعللەرنى -
 مجھول فعللەر قاتارىغە قوشالمايمىز . چۇنكى بۇلەرنىڭ مجھوللە -
 رى ” كورسەدۇر ، اويغاتىلدى فعللەرى دۇر . (كۆرۈنمەك ، اويغات -
 ماق) بىلەن ” كۆرۈلمەك ، اويغاتىلماق ، آراسىندا كى آيرىما آن
 چا بۇيۇكدۇر . بۇلەر ” اۆزلىك فعل ، بولۇر . تۇبەندا بۇ اۆزلىك
 فعل ، لەرنىڭ مجھوللەرى بىلەن نمونەلەرىنى كۆرسەتەمىز .

مجھول لہر

اۆزلیکلەر

• کۆرسلدى

• کۆرسىندى

• يۈۈلدى -

• يۈۈسىندى

• سېۋىلدى

• سېۋىسىندى

• تارتىلدى

• تارتىسىندى

• بېزەلدى

• بېزەسىندى

• ياسالدى

• ياساسىندى

• اۆرگەتىلدى

• اۆرگەتىسىندى

• آۋۇتىلدى

• آۋۇتىسىندى

اوتكەن صحيفەمىزدا ، آخىرقى حرفى (ل) بولغان فعل لەرنىڭ مجھوللىگە (ن)

بىلەن تۈزۈپ كۆرسەتكەن اپدىك • بۇ بايىدا ۴۱ اوشال قاعىدە "مجھول ، اۆز-

لىك فعلى ، قىلىپ ايشلەتىلدۇر •

ايككىنچى اۆزە كىدەن ياسالغان فعللەر ، بۇيرۇققا پەس اسم ، صفت غە قوشۇمچە

لەر - قوشۇپ تۈزۈلگەن فعللەرگە " ايككىنچى اۆزە كىدەن ياسالغان

فعللەر ، دېگەنمىز • مۇنداق فعللەر اسم ياكى صفت غە "لا- لە ،

قوشۇپ ياسالۇر:

كۈچلەمەك =

مجبورا پىتمەك •

اۆلۈرغلاماق =

تعظيم ، حرمت قىلماق •

آقلاماق =

گناه سىز تاپماق •

قارا لاما ق =

گناه لىك تاپماق •

تىشلەمەك =

تىش بىلەن اۆزىمەك •

قىشلاماق =

قىشلەپ قالماق (تورماق)

تایا قلاماق = . . . تایا قلاماق (تایا قیلەن اۆرمەك)

”لاش، لەش، لان، لەن، ارە، ەر، ای، ە، ە، بیلەن یاسا لۆز؛
(سوللاشماق، قزلاشماق، اوڭلەشمەك، قزارماق، كۆكەرمەك، آقارماق
آتلانماق، سارغایتماق، كۆپەیتمەك، آزايماق، ە، كېی .)

۱-نجىسى آت آلماشلەرى : ” تېمورنى كوردىم ، تېمورمېنىڭگە دفتر بېردى ،

(۲) اورتاغىمگە باردىم ، اورتاغىمدەن كىتاب آلدىم ،

دېگەنەمىزدا ” تېمور، اورتاق ، ە، لەرايىكى قايتاسۆزلەنگەن .

قاعدەگە قاراغاندا ، بۇزۇق بولماسا ھەم آڭلانشى ساۋۇق آڭلانا دۇر .

بۇلەرنى اۇيغۇنلەشتىرمەك اۇچۇن ، ايككى قايتا تکرارلەش اورنىغە :

تېمور، اورتاق سۆزلەرىنى ” اۆ، ە، سۆزى بىلەن آلماشتىرا مىزدە :

” تېمورنى كوردىم ، اۆ مېنىڭگە دفتر بېردى . اورتاغىمگە باردىم ، اۆن

دەن كىتاب آلدىم . دېسە سىللىق لەشكەنى معلوم بولادۇر .

بركىشىگە : ” يازدىڭ ، ە، دېمەكچى بولغانەمىزدا ، اۆنىڭ نامىنى ھەم قو-

شۇپ ، (احمد ، يازدىڭ) دېمەيمىزدە ” سېن يازدىڭ ، ە، ديدۇرمىز .

كۆپچىلىككە قاراپ : ” سىزلەر يازدىڭلەر ، ە، ديدۇرمىز .

بركىشى اۆز نامىنى ” مېن ، ە، دېمەك بىلەن ، كۆپچىلىك بولسا لەر : بىز-

لەر ، ە، سۆزىگە آلماشتىرا دۇرلەر . شۇل سبب لەرگە يۆلەنىپ تۇرۇپ ،

بۇ موضوعمىزغە ” آت آلماشلەرى ، ە، دېپ ، تۆبەندە نمۇنە كۆرساتا مىز :

آت آلماشلەرى (بىر حالدا) كۆپچىلىك حالدا :

۱-	از .	۴-	اۆلەر .
۲-	مېن .	۵-	بىز = بىزلەر .

۳- سېن • ۱- سز = سزىلەر •

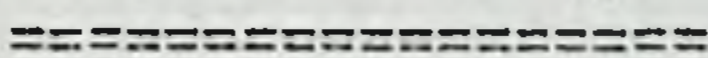
كۆرسەتكۈچى آلماشلەر •

• بۇل = بۇ	• بۇلەر •
• شۇ	• شۇ(ل)لەر •
• اۇش بۇ	• اۇش بۇلەر (۱)
• مەنە	• مەنەۋلەر = ماناۋملەر •
• مەنە - بۇ	• مەنە بۇلەر •
• مەنە - اۇ	• مەنە اۇلەر •
• اوشە = اوشال	• اوشە(ل)لەر •
• ائە (ئە)	• ائەۋلەر •
• ائە اۇ	• ائە اۇلەر •

(۱) اېسكى تركستانچە دا " اۇش " دېگەن آيرىم سۆز بولۇپ معنسى :خوددى دېگەن بولۇر • (اۇش بۇ) دىيىلگەندا " خوددى بۇ " دېگەن معنى چىققا دور تىل قاعدەسىگە اعتبار بېرگۈچىلەر ، (اۇش بۇ) شىكلدا يازا دورلەر •

سوراش آلماشلەرى

نېچون؟ ، نۇچۇك؟ ، نېگە - نېمەگە؟ ، قانداي؟ ، قالاي؟ ، قاچا؟
 قايدا؟ ، قاياق - قاياق؟ ، كىم ، نېمە؟ ، قانچا؟ ، نېچە؟ ،
 بۇلەرنىڭ عدد، حال ، كىفېت قاندا سوراماققا ايشلەتلىدور •

يېتتىنچى باب

ياردمچى سۆزلەر

د ر س = ۳۱ =

=====

سۆزنىڭ يېتتىنچى تۈرى " ياردىمچى سۆزلەر ، دۈر .

ياردىمچى سۆزلەرنىڭ بۇرۇنقى (بېش) سۆزدەن فرقى - شۇلەر - دۈر :

بۇلەر آت ، ^(اسم) فعل ، صفت لەرغە قوشۇلادۇرغان قوشۇمچە لەرنىڭ ھېچ بىرىنى -

قبول قىلمايدۇر . مثلاً : اصلا x غە ، سر x غە ، اپك x غە - اپك x دەن

دېيىلمايدۇر . بۇبا بدەن بىرنىچچە نەونەلەر كۆرسەتماغىمىز لازمدۇر :

۱- كۈچەيتىش كۆمەكچىلەرى : ^(اسم) أسرۇ ، جۇدە ، ھېچ ، البتە ، اصلا ، سر ،

اپك ، بۇتكۈل ، خۇددى .

بۇلەرنى بىرسۆزنىڭ مەناسىنى كۈچلەندۈرمەك اۇچۇن تۈبەندا گەچە يازىلۇر :

" بىز سېنى " اصلا ، كۆرمەدىك . بۇ أسرۇ اوزۇندۇر . سېن مېنى ھېچ كۆر -

كۆرمەدىك ، اؤ - جۇدە - قىتەدۇر . بۇكتاب - سرە - بىتمەيدۇر . اپرتەگە

- البتە - بارامز . اپك - يەخشى كىتاب بېر . - چىندەن - كۆپ سۆزلەشدىك .

۲- اورۇن كۆمەكچى لەرى : آرا ، ايچرە ، اۇزە ، اۇزرە .

شەھەر آرا كىردىم . اۇى ايچرە اولتۇردىك . باش اۇزرە قويدىم .

يەنە يىككى مەنىنى قاتلاپ كۆمەكچى لىك قىلا دۇرغان : (تاغىن ، داخى تىخى ،

بىلەن ، ايلە ، لە ، يەنە ، ھەمدا ، دە) قوشۇمچە لەرىنىڭ مثاللەرى :

" مەنە - تاغىن - كېلدى . بۇ داخى - تىخى كېلدى . شريف ايلە كرىم كېلدى
 يەنە - يازە ، سېن ھەم يازا ، " احمد بىلەن شريفنى ھەم كۆردىم . شريف
 كېلگەن اېدى . احمد ھەم كېلدى .

شرط كۆمەكچى لەرى : " يوقسا ، اگر ، اگرچە ، دېگەنلەر سەزھەم كۆمەك
 چى سوزلەردەن دۇر . آرادا كى " اگر - اگرچە ، سۆزلەرى فارسچە دۇر .
 بۇ فارسچەنى ايشلەتمەسلىك امكانى بار . مثلاً : " اگرچە سېن كېلمەيدىك -
 مېن كېلدىم ، دېگەننىڭ اورنىگە : " سېن كېلمەسەڭ ھەم مېن كېلدىم ،
 دېيىلسە يەنە ھەم گۈزەل بولۇر . (خاقانىيە تركچە سىندا - يوسف حاجب ۋە
 محمودا لكاشغرى لەر - قوللانغان : " قالى ، آياڭ ، لەرنى اۆزلەشتىرىلسە
 فارسى لەرنىڭ - اگر ، اگرچە - لەرىدىن قوتۇلغان بولامز -)

ايككىنچى مثال : " اگر كېلسەڭ ، دېمەكچى بولغاندا ھەم " اگر ، ايشلەتماس
 دەن ، (كېلسەڭ) دېيىلسە كفايە قىلادۇر . چۈنكى : سۆزنىڭ مەنىسىدەن -
 اگر مەنىسى - آڭلاشۇر .

آ - " بلكم ، يا ، ياكى ، ياخۇد ، سۆزلەرى آندىق سىزلىكنى بىلىنىدۇرا دۇر .
 ب - " كاشكى ، شايدە ، دېگەنلەر آرزۇ كۆمەكچىسىدۇر .
 ج - " اېسز ، افسوس ، ائتەڭ - ئە ، ھەي ائتەڭ ، دېگەنلەر حسرت ارمان -
 كۆمەكچى لەرىدۇر .

د - " آينىمقا ، خصوصاً ، عمومأ ، ناتأ ، بعضأ دېگەنلەر حال كۆمەكچىسىدۇر .
 ه - " ھە ، خوب ، لەر جواب كۆمەكچى لەرىدۇر .

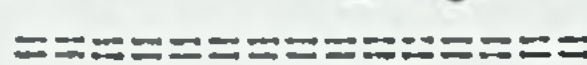
و - " سايمىن ، سايبى ، دېگەنلەر نسبت كۆمەكچى لەرىدۇر . مثلاً : ايككى -
 فعل نىڭ راسىندا كى نسبتنى كۆرسەتكەن دا " اۇ بارغان سايمىن بىز -

غە اپگە بولغان حالدا وحشى ، ظالمىلەر پىشقىرىشىنى ماسلاشقان ، تاماغنى قىرىپ چىققا دۇرغان آتالمانى تركستانايىلەرغە مال قىلىپ بېرەمەن دېمەك ، تركستانلىكلەرنىڭ ئوقۇغۇچىغا مۇناسىپ تۇشما سىلىكى مەلۇمدۇر .

سۆز ئىشلىتىش بايىقى

بېلىقچىلەر

درس = ۳۲ =

سوراق بېلىقچىلەر بولغان " مى - مۇ ، ، سوئالىغا جاواب اورنىدا :

" نىڭ ، ، دېگەنمىز ، بىر نەرسە نىڭ كىمگە ۋە نىمە قاراشلىق لىكىنى بىلىمىز - دۇرگۈچى " قاراش بېلىقچىسى دۇر . مثال اۇچۇن : " اۇنىڭ باغچەسى ، باغچە - نىڭ اېشىكى ، شريف نىڭ كىتابى ، نوائى نىڭ شەئرى ، ، كىبى .

" قاراش بېلىقچىسى ، ، بىر اسم غە قوشۇلۇپ كېلىگەندىن كىيىن ، اۇنىڭغە

بىر لەشەب كېلىگەن اسم غە اۇچۇنچى تۇرلى " آلماش اىزىلەرى ، ، قوشۇلۇر .

مثلاً : باغچەسى ، مېنىڭ قىلىمىم ، سېنىڭ قاغازىڭ (كاغذ) اۆلەرنىڭ شەئرى - لەرى ، سىزنىڭ ايشىڭىز ، بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز كىبى .

" نىكى ، ، بۇھەم قاراش بېلىقچىسى دۇر . (بۇ شەئرى لىقى نىكى) كىبى .

" غا - قا - گە - كە - دەن - دىن - دە - دا - بۇ - نى ، ،

بېلىقچىلەر بىر فەل نىڭ ايشە گۈچەسى دەن باشقا ، كىمگە ، نىمە گە نىسبەتى -

بولغاننى كۆرسەتەدۇر . مثال اۇچۇن " نى ، ، غە قويۇلغان مەخسۇس اسمنى -

تۇشمە بېلىقچىسى ، ، دىيىلۇر . " مېن كىتابنى يازدىم ، ، دېگەندە ، يازماق

ايشى نىڭ تاثيرى كىتابنە تۇشكەننى كۆرسەتكەن بولۇر .

" غا - قا - گە - كە - ، ، دېگەنلەرنىڭ اسمى " بارىش بېلىقچىسى " ، ،

دېپ اتالغاندۇر . مثلاً : مکتىب غەباردىم ، شەرگە قاچدىم ، اورتاغىمگە كىتاب
بېرىدىم . دېگەن سۆزدە ، بوندا قاتناشقان فعل لەردەن : شەر ، مکتىب ، اورتاق
غەقاراقان بىر حرىكت بار لمىنى آڭلا شىلەدۇر .

” دەن - دىن ، بېلگىلەرى : ” چىقىش بېلگىسى ، دېپ اتالۇر .
مثلاً : اۆيدىن كېلىدىم ، كىتاب دەن آڭلا دىم . دېگەندەك فعللەردەن آڭلانغان
حرىكت : ” اۆى ، كىتاب ، دەن باشلانغانى آڭلا شىلۇر .

” دە - دا ، بېلگىلەرىنى ” اورۇن بېلگىسى ، اتالۇر .
مثلاً : اۆيدا اولتۇردىم ، مکتىب دە يازدىم ، دېگەندە فعل لەرنىڭ اورنى -
بېلگىلەنگەن بولۇر .

اېسلەتىش :

” دە - دا ، كىبى يازىش نىڭ مەنىغە فرقى يوقدۇر . فقط غىنە املە قاعدەسىنىڭ
علاقەسى باردۇر . مثال اۇچۇن ، قاموس تىركى دېگەن كىتاب نىڭ (ا) ماددەسىگە
قاراغاندا : - ا - حرفى ھەر وقت فتحە وقۇلۇپ (ا) اۇنىنى چىقارادۇر .
(ە) علامتى عرب الفبا سىنىدا ” ھ - ە - ە ، شەكىلدا يازىلادۇرغان بىر حرف دۇر .
بۇ حرف نىڭ چىقارغان اۇنى ، (ا) اۇنىنى شەتلىك قىلىپ چىقارماقدا .
باشقا چىقارماقدا ، (ە) نىڭ كۆچىنى ساقلاپ تۇرادۇر .

بۇ ” تىركستان تىل قاعدەسى ، كىتاب سىنىدا ، ھەر ايككى شەكىلنى ھەم (ا) اۇنىنى
چىقارادۇر - دېپ - قىبول قىلدىك . شۇنىڭ اۇچۇن ” دە - دا ، يازىلغاندا (ا)
اۇنى غە اۇيغۇن لازم دۇر . عكس حالدا (da, dah) دېپ كۆچلەنمەگەن
لەر .

يعقوب خوجە
۱۲/۱۱/۱۴۰۵ ھ ۲۹/۷/۱۹۸۵ م